

Türkbilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

2016/32

Ankara <Güz> 2016

Türk Bilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011

Kuruluş Tarihi: 2000

Kurucusu / Founder

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Bülent GÜL

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

Prof. Dr. Sema BARUTCU ÖZÖNDER [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Chetin CUMAGULOV [KIRGIZİSTAN] • Dr. Ankbayır DANUU [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Tumurtogoo DOMİİ [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Nikolay İvanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [TÜRKİYE] • Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN [TÜRKİYE] • Doç. Dr. Bülent GÜL [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Şakir İBRAYEV [KAZAKİSTAN] • Prof. Dr. Yuriy Nikolayeviç İSAYEV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. G. JORİGT [İÇ MOĞOLİSTAN-ÇİN] • Prof. Dr. Marek STACHOWSKI [POLONYA] • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [TÜRKİYE]

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. Mehmet AÇA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Doç. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Doç. Dr. Eyüp BACANLI • Prof. Dr. F. Sema BARUTCU-ÖZÖNDER • Doç. Dr. Bülent BAYRAM • Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Dr. Ankbayır DANUU • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Yrd. Doç. Dr. Mutlu ER • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN • Doç. Dr. Ruhi ERSOY • Yrd. Doç. Dr. Genç Osman GEÇER • Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN • Yrd. Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Prof. Dr. İsmail GÖRKEM • Doç. Dr. Bülent GÜL • Yrd. Doç. Dr. Sinan GÜZEL • Dr. Serkan KEÇECİ • Yrd. Doç. Dr. Filiz KILIÇ • Prof. Dr. Ayşe KIRAN • Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK • Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR • Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK • Doç. Dr. Cafer MUM • Yrd. Doç. Dr. Serdar ODACI • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN • Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM • Doç. Dr. Fatih SAKALLI • Prof. Dr. Ahmet TAŞAGİL • Doç. Dr. Mete TAŞLIOVA • Prof. Dr. İsenbike TOGAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. Alemdar YALÇIN • Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Baş Editör / General Editor

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör / Editor

Doç. Dr. Bülent GÜL

İngilizce Editörü

Doç. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ

YAYIN KURULU ÜYELERİ / MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Doç. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ [Hacettepe Üniversitesi] • Doç. Dr. Bülent BAYRAM [Kırklareli Üniversitesi] • Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ [Neveşehir Üniversitesi] • Doç. Dr. Mete TAŞLIOVA [Yıldırım Beyazıt Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ATICI [Kırklareli Üniversitesi] • Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ [Trakya Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Gençosman GEÇER [Niğde Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Faruk GÖKÇE [Dicle Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Sinan GÜZEL [Katip Çelebi Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Ali İLGIN [İstanbul Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Serdar ODACI [Hacettepe Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Kadriye TÜRKAN [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. Haydar YALÇIN [Katip Çelebi Üniversitesi] • Dr. Serdar ERKAN [Hacettepe Üniversitesi] • Yrd. Doç. Dr. İsa SARI [Hitit Üniversitesi] • Dr. Mikail CENGİZ [Hacettepe Üniversitesi] • Araş. Gör. Hasan GÜZEL [Hacettepe Üniversitesi] • Dr. Esra BİLGE [Gazi Üniversitesi] • Uğur ŞAHİN [Hacettepe Üniversitesi]

Kapak Tasarım: Mehmet FIDANCI

İç Tasarım: Bülent GÜL

Web Tasarım: İsa SARI

*

Yayının Türü

Türk Bilig, hakemli, uluslar arası, süreli (altı aylık) yayındır.

Türk Bilig, Uluslar Arası Türkoloji Dergisidir.

**

Taranan İndeksler / İndeksler

Türk Bilig, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, EBSCO PUBLISHING, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Ulrich's Periodicals Directory, SCOPUS ve ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Türk Bilig'de yayımlanan makaleler yayıncının yazılı izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yazılarınla kullanım sorumluluğu yazara aittir.

İLETİŞİM ADRESİ / INFORMATION ADDRESS

D o ç . D r . B ü l e n t G Ü L

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 06800 Beytepe/Ankara TÜRKİYE

web sayfası: <http://www.turkbilig.com>

e-posta: turkbilig@hacettepe.edu.tr / turkbilig@turkbilig.com

Türk Bilig, 2016/32, Etkileşim Basınıvında (Sor.Müd. Yusuf AVAN; Kazım Karabekir Cad. 85/54-55 Altındağ/ANKARA, Tel: 3843136) basılmıştır.

Ankara <Güz> 2016

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE TASVİR FİİLLERİ

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Özet: Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilden oluşmuş birleşik yapılarda birinci fiildeki oluş ve kılışı türlü yönlerden tanımlayan, tasvir eden fiillerdir. Bu yolla kurulan birleşik fiillerde asıl anlam zarf-fiil yapısındaki birinci fiil üzerindedir. İkinci fiil ise gerçek anlamından uzaklaşarak esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir eden yardımcı fiil durumuna gelmiştir. Bu şekilde bir esas fiil ile bir tasvir fiilinden oluşan ve Türk dilinin her döneminde görülen birleşik yapılar, dilimizin anlam inceliklerinin ortaya konulmasında önemli rol üstlenmektedir. Bu noktada eldeki çalışma, Çağatay Türkçesindeki tasvir fiillerinin kullanım özelliklerini ve işlevlerini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, tasvir fiilleri (betimleyici eylemler), birleşik fiiller, zarf-fiiller, yardımcı fiil.

Descriptive Verbs In Chagatai Turkish

Abstract: Descriptive verbs in Turkish are the second verb of the compound verbs which describes or defines various actions or states of the first verb. In such compound verbs, the actual meaning lies on the first verb which is a gerund. The second verb loses its primary meaning and turns into an auxiliary verb helping describe the action or state of the main verb. The compound structures which are formed with one main and one descriptive verb and seen in every phase of the Turkish language play a significant role in presenting the delicacies of meaning in our language. In this respect, the present study aims to define the features and functions of descriptive verbs in Chagatai Turkish.

Keywords: Chagatai Turkish, descriptive verbs, compound verbs, verbal adverbs, auxiliary verbs.

0. Giriş

Türk dilinde yeni kelime yapma yollarından biri de birleştirme yoludur. Birleştirme yoluyla yapılan birleşik fiiller, isim veya fiilimsiler üzerine getirilen yardımcı fiillerle, iki ayrı fiilin birleşip kaynaşmasıyla ya da isim ve fiillerin anlamca kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşur. Türkçede birleşik fiiller ve yardımcı

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. E-posta: filiz.ucar@nevsehir.edu.tr

fiiller konusu gerek müstakil çalışmalarda¹ gerekse Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri üzerine yapılmış gramer çalışmalarının ilgili bölümlerinde² ayrıntılı bir

-
- ¹ Coşkun, Volkan, (1996), “Özbek Türkçesinde Fiilleri Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiller”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 102: 129-139; Demiral, Abdullah, (2012), Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır; Demirez Güneri, Aysun, (2013), “Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller”. Gazi Türkiyat, 13: 59-80; Gabain, A. Von, (1953), “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, TDAY-Belleten: 1-28; Kara, Funda, (2011), “Bil-Tasvir Fiilinin İşlevleri”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6, 1: 1381-1397; Kirişçiöğlü, Fatih, (2008), “Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine-I”, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 24-27 Haziran 2008, Ankara (Basılmamış bildiri); Korkmaz, Zeynep, (1959), “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, TDAY-Belleten, Ankara 1960: 107-124; Merhan, Aziz, (2008), “Özbek Dilinde Betimleyici Eylemler”, TUBA / JTS, 32, I: 367-383; Merhan, Aziz, (2009), “Atabetü'l-Hakayık'ta Birleşik Eylemler”, Bilig 49: 101-112; Merhan, Aziz, (2012), “Kutadgu Bilig'de Betimleyici Eylemler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, 5, 21: 196-208, Ölmez, Zuhul, (2003), “Çağataycada Yardımcı Eylemler ve Deyimler Üzerine”, Mustafa Canpolat Armağanı, Ankara: 119-133; Schamiloğlu, Uli, (1988), “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu”, Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988): 153-168; Tan, Ali, (2005), Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana; Tulum, Mehmet Mâhur, (1997), Özbekçe'de Tasvir Yardımcı Fiilleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul; Yıldız, Mustafa, (2004), Yeni Uygur Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ² Banguoğlu, Tahsin, (2000), Türkçenin Grameri, Ankara: TDK Yayınları: 493-494; Beşen Delice, Tuna, (2010), Türkmen Türkçesinde Fiil, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: 72-91; Bilgegil, M. Kaya, (1963), Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası: 280-282; Demirci, Ümit Özgür, (2010), Eski Türkçede Fiiller, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 456-461; Erenoğlu, Neşe, (2014), “Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Karşılaştırması Üzerine”, The Journal of Academic Social Science Studies, 24: 545-570; Ercilasun, A. Bican, (1984), Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları: 49-51; Ergin, Muharrem, (1990), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yayınları: 365-366; Gencan, Tahir Nejat, (2001), Dilbilgisi, Ankara: Ayraç Yayınevi: 340-349; Güner, Galip, (2008), Karahanlı Türkçesinde Fiil, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: 301-420; Güneş, Sezai, (2003), Türk Dili Bilgisi Tarihî Gelişim, Ses, Ek, Kelime ve Cümle Bilgisi, İzmir: DEÜ Rektörlük Matbaası: 205-210; Hatiboğlu, Vecihe, (1972), Türkçenin Sözdizimi, Ankara: TDK Yayınları: 36-50; Karaağaç, Günay, (2009), Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul: Kesit Yayınevi: 156-161; Karahan, Leylâ (2010), Türkçede Söz Dizimi, Ankara: Akçağ Yayınevi: 73-79; Korkmaz, Zeynep, (2007a), Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi, Ankara: TDK Yayınları: 811-837; Yaman, Ertuğrul, (2000), Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Ankara: TDK Yayınları: 146-160.

incelemeye tabi tutulmuştur. Söz konusu çalışmalarda birleşik fiillerin oluşumu hususunda farklı yaklaşımlar³ göze çarpmakla birlikte araştırmacılar iki ayrı fiilden oluşan yapıların birleşik fiil olarak değerlendirilmesinde hemfikirdirler.

0.1. Türkçede Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik yapılarda, birinci fiildeki oluş ve kılışı türlü yönlerden tanımlayan, tasvir eden fiillerdir. İki fiilden oluşmuş bu tür yapılarda asıl anlam zarf-fiil durumundaki birinci fiil üzerindedir. Yardımcı fiil rolünü üstlenmiş ikinci fiil ise aslında yardımcı fiil değil, yine bir esas fiildir. Ancak anlam kayması yoluyla sözlük anlamından uzaklaşarak esas fiil olmaktan çıkmış, birinci fiildeki oluş ve kılışı tasvir eden bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir. *Tasvir fiili* olarak adlandırılması da bu işlevi gereğidir.

Türk dili üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde tasvir fiillerinin adlandırılması, tanımlanması, sınırları ve sınıflandırılması noktasında bir görüş birliğinin olmadığı görülür. Kanaatimizce Çağatay Türkçesindeki tasvir fiillerine geçmeden önce bu farklılıkların tespit edilmesi konunun daha iyi anlaşılması açısından gerekli olacaktır.

Gabain (1953: 16), “Türkçede Fiil Birleşmeleri” adlı çalışmasında, fiil birleşmelerini üç grupta incelemiştir: *Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan fiil birleşmeleri*, *bir esas fiil ile deskriptif fiilden oluşan fiil birleşmeleri* ve *bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelen fiil birleşmeleri*. İkinci grupta yer alan *deskriptif fiiller*, çalışmamızda tasvir fiilleri olarak adlandırdığımız kelimelerdir ki Gabain’e göre bu fiillerin görevi, birleşmede esas fiilin kılışını göstermektedir.

Buna göre bir oluş veya kılışın oluşunu, sürüşünü gösteren *dur-* (*köre tur-* “göredürmek”), bir oluş veya kılışın aşağıya doğru hareketini anlatan *düş-* (*yıldırıyu düş-* “yıldırım saçmak”), olayın süratini anlatan *geç-* (*öte geç-* “geçivermek”), sürekli veya alışılmış bir faaliyeti, şaşırtıcı veya beklenmeyen bir oluşu veya yeni bir oluşu anlatan *gel-* (*olu gel-* “olagelmek”, *uyanı gel-* “uyanıvermek”, *güleceği gel-*), yapana yönetilmiş bir hareketi gösteren *getir-* (*sala getir-*), uzaklaşan bir hareketi anlatan *git-* (*ola gid-*), bir oluş veya kılışın sürekliliğini gösteren *kal-* (*uyuya kal-* “uyuyakalmak”), kılışın aldığı durumun uzun süre devam ettiğini gösteren *koy-* (*ko-*) (*alı ko-* “alıkoymak”), bir oluş veya kılışın başladığını gösteren *tut-* (*saklayı dut-* “saklamak”), şimdiye kadar devam eden durumdan uzaklaşmayı gösteren *var-* (*çıka var-* “çıkmaq”), başka biri için yapma ve çabuk yapma anlamlarına gelen *ver-* (*bulı versin* “buluversin”, *geli ver-* “gelivermek”), tesadüfe

³ Kimi araştırmacılar, birleşik fiilleri biri isim ve bir yardımcı fiilden oluşmuş, bir fiil ve bir yardımcı fiilden oluşmuş ve anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiiller olarak gruplandırırken bir kısım araştırmacılar bir isim ve bir yardımcı fiilden oluşmuş ve anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiilleri birleşik fiil olarak kabul etmemektedirler. Onlara göre birleşik fiilde esas olan iki fiilin birleşmesi, anlamca bütünlük taşıyan iki fiilin birliğidir.

bağlı ve az süren bir oluşu gösteren *yat-* (*düşünüp yat-*“düşünmek”), bir oluş veya kılışın olmaya yaklaştığını gösteren *yaz-* (*düşse yaz-* “düşeyazmak”), uzun süren bir oluşu gösteren *yürü-* (*ezberleyü yürü-* “ezberlemek”) fiilleri Gabain’in ifadesiyle esas fiilin kılınıp çeşidini gösteren *deskriptif fiillerdir* (Gabain 1953: 18-24).

Tasvir fiillerini *fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* olarak tanımlayan Ergin’e (1990: 365-366) göre bu tür fiiller, birleşik yapılar içerisinde anlamlarıyla değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak vazife görmektedirler. Asıl anlam, zarf-fiil eki almış esas fiil üzerindedir. Buna göre *bil-* iktidar; *ver-* kolaylık, çabukluk ve birdenbirelik; *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *koy-* (*ko-*) deneme, devamlılık ve süre; *yaz-* yaklaşma anlamı ifade eden fiillerdir.

Tasvir fiillerini yarı yardımcı fiiller olarak niteleyen Banguoğlu (2000: 488-493), bu fiillerin zarf-fiil hâlindeki fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ettiğini dile getirir. Burada esas olan zarf-fiilin anlamıdır. Buna göre tasvir fiilleri *yeterlik fiileri* (*bil-*), *ivedilik fiilleri* (*ver-*), *sürek fiilleri* (*dur-*, *gel-*, *gör-*, *kal-*) ve *yaklaşık fiiller* (*yaz-*) olmak üzere dört çeşittir.

Banguoğlu (2000: 493-494), *fiil+yarı yardımcı fiil* kalıbında kurulan ancak esas anlamın ikinci fiil üzerinde olduğu birleşiklerle (*çıkagelmek*, *alakoymak*), *-ip* zarf-fiil ekiyle yapılmış ve tasvir fiili anlatımı bağlamış olan birleşiklerdeki (*yapıp durmak*, *sürüp gitmek*, *atıp tutmak*, *sayıp dökmek* vb.) ikinci fiilleri ise *yarı tasvir fiiller* olarak adlandırmıştır.

Bilgegil (1963: 280-282), *iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan birleşik fiilleri* dört gruba ayırır: *yeterlik fiili* (*iktidari fiil*) (*yazabil-*), *tezlik fiili* (*ta’cili fiil*) (*bitiriver-*), *sürerlik fiili* (*istimrarî fiil*) (eylemin geçmiş zamandan sözün söylendiği ana kadar devamını bildirenler: *yazılagel-*, *söylene git-*; eylemin gelecek zamanda devamını ifade edenler: *otura dur-*, *baka kal-*; öznenin eylemde devamını ifade edenler: *ağlaya gör-*), *yaklaşma fiili* (*mukarebe fiili*) (*düşse yaz-*). Bilgegil, birinci fiile getirilen zarf-fiil eklerinden *-A*’yı istek eki *-I*, *-U*’yu da *ses* olarak nitelendirmiştir.

Hatiboğlu (1972: 45), tasvir fiillerini *iki eylem kökünden kurulan ulaçlı birleşmiş eylemler* başlığı altında inceler ve birleşik yapının kendisini *tasvirî fiil* olarak adlandırır. Ona göre bu tür birleşikler dört türdür: *yeterlik eylemi* (*gelebilmek*), *tezlik eylemi* (*gelivermek*), *yakınlık eylemi* (*düşeyazmak*), *sürerlik eylemi* (*bakakalmak*, *gidedurmak*, *olagelmek*, *yapagörmek*).

Gencan (2001: 340-349), iki fiilden oluşan birleşik fiilleri *özel bileşik eylemler* olarak adlandırır ve bu tür birleşiklerin fiil tabanlarına geniş-düz (*-A*) veya dar bir ünlü (*-I*, *-U*) ile birlikte *bil-*, *ver-*, *dur-*, *gel-*, *kal-*, *koy-*, *yaz-* fiillerinin getirilmesiyle kurulduğunu, bu fiillerin birleştiği gövdeye yeterlik, tezlik, sürerlik, isteklenme, yaklaşma gibi anlamlar kattığını belirtir. Gencan, bu tip birleşik fiilleri beş bölüme ayırarak inceler: *Yeterlik eylemi* (*olabil-*), *tezlik eylemi* (*atlayiver-*), *sürerlik eylemleri* (*dur-*, *süregel-*, *uyuyakal-*, *alıkoy-*), *isteklenme eylemi* (*göreceği gel-*, *gülesi gel-*), *yaklaşma eylemi* (*öleyaz-*). Ayrıca *olup bitme eylemi* (*inandım gitti*,

olur gider), *-meye görsün eylemi (gücenmeye görsünler)*, *beklenmezlik eylemi (öfkeleneyeceği tutmasın mı)* gibi yapıları da *özel birleşik eylemler* arasında değerlendirmiştir. Gençan da fiil tabanlarına getirilen *zarf-fiil* eklerini *ses* olarak ifade etmiştir.

Ediskun (2007: 228-239), *iki veya daha fazla fiilden oluşan birleşik fiilleri* yedi kısma ayırır: *yeterlik fiilleri (giyebil-), tezlik fiilleri (atıver-), sürerlik fiilleri (alıkoy-, çekegel-, bakakal-, yazıp dur-), yaklaşma fiilleri (öleyaz-), beklenmezlik fiilleri (dokunacağı tut-), gerekseme fiilleri (göreceği gel-), yapmacık fiilleri (anlamamış dur-, anlamamış görün-)*. Ediskun, temel fiillere renk, görünüş kazandıran ikinci fiilleri *tasvir fiili* olarak adlandırır. Esas fiile gelen *-A* zarf-fiil ekini ise istek eki olarak nitelendirir.

Korkmaz (2007b: 208-209), *tasvir fiili* terimini iki fiilden oluşmuş birleşik yapıdaki yardımcı fiil için değil, birleşik yapının kendisi için kullanmıştır. Yardımcı fiil içinse *tasvirci yardımcı fiil* terimini kullanmayı tercih etmiştir. O, bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiilleri kendi içinde beş alt gruba ayırır: *yeterlik fiilleri (alabil-), tezlik fiilleri (gizleyiver-), süreklilik fiilleri (başlayadur-, okunagel-, isteyegör-, bakakal-, alıkoy- (ko-)), yaklaşma fiilleri (bayılayaz-) ve uzaklaşma fiilleri (dalıp git-)*. Ayrıca belirleyici nitelikteki (*ağarmaya başla-, ısırmaya çalış-, dikmeye kalk-, alıkoy-*) ve ikili yapıdaki birleşik fiillerin (*alıp ver-, atıp tut-, dolup taş-*) de bir dereceye kadar bu gruba sokulması gerektiğini ileri sürer (Korkmaz 2007a: 811-837).

Korkmaz'ın *belirleyici birleşik fiiller ve ikili birleşik fiiller* olarak nitelendirdiği yapılar, aslında Gabain'in *bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelen fiil birleşmeleri* olarak adlandırdığı üçüncü grup fiil birleşmeleri, Banguoğlu'nun da *yarı tasvir fiilleriyle* kurulduğunu belirttiği birleşik yapılarıdır.

Karahan (2010: 77-79), *bir hareketi tasvir eden birleşik fiillerin* zarf-fiil eki taşıyan bir fiil ile bir tasvir fiilinin birleşmesinden meydana geldiğini, tasvir fiillerin asıl fiile *yeterlik, ihtimal, tezlik, yaklaşma, beklenmezlik, devamlılık* gibi anlamlar kattığını ifade eder.

Güneş (2003: 206-210), *hareket kavramını değiştiren birleşik fiillerin (özel birleşik fiiller)* zarf-fiil durumundaki bir fiil ile *bil-, dur-, gel-, gör-, kal-, koy- (ko-), ver-, yaz-* yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluştuğunu ifade ederek bu tür birleşik yapıları farklı bir yaklaşımla iki ana başlık altında inceler: *yeterlilik fiilleri* ve *süre fiilleri*. *Bil-* yardımcı fiili dışında kalan bütün fiilleri *süre fiilleri* içinde değerlendirir ve bunları da üç alt gruba ayırır: *tezlik fiilleri (ver-), süreklilik fiilleri (dur-, gel-, gör-, kal-), yaklaşma fiilleri (yaz-)*.

Kirişcioğlu (2008), "Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine-I" adlı çalışmasında *tasvir fiili* ifadesini yardımcı fiilin zarf-fiille oluşturduğu yapılar için kullanır. Bu yapılarda yardımcı fiil, kendisinden önceki kelimeye kendi anlamına yakın veya tamamen farklı bir şekilde, çeşitli yönlerden katkıda bulunur, esas fiilin

gösterdiği durum ve hareketi tasvir eder, çeşitli bakımlardan onun yapıma şeklini gösterir.

Karaağaç (2009: 158-160), *fiillerle yapılan birleşik fiillerin* zarf-fiil eki almış asıl fiilden sonra *bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-* yardımcı fiillerinin getirilmesiyle yapıldığını ifade eder. Yardımcı fiiller, asıl fiile *yeterlik, iktidar, kolaylık, birdenbirelik, süreklilik, deneme, beklenmezlik, çabukluk, yaklaşma* gibi anlamlar katar. Bu tür birleşik fiillerde yardımcı fiilin işlevi belirgindir.

Tasvir fiilleri için *betimleyici (deskriptif) eylemler* ifadesini kullanan Merhan (2008: 367, 2009: 102, 2012: 197), bu fiilleri, kendisinden önce gelen zarf-fiil eki almış esas fiille anlam birliği oluşturan yardımcı fiiller olarak açıklamıştır.

Bütün bu çalışmalar incelendiğinde *tasvir fiili* teriminin birleşik yapının kendisi için mi yoksa bu yapıdaki yardımcı fiiller için mi kullanılması gerektiği hususunda bir görüş birliğinin olmadığı görülür. Bazı çalışmalarda (Hatiboğlu 1972: 45, Korkmaz 2007a: 811, Kirişcioğlu 2008) iki fiilden oluşan birleşik yapılar *tasvir fiili* olarak adlandırılırken bazı çalışmalarda (Banguoğlu 2000: 488, Ediskun 2007: 228, Karahan 2010: 77) *tasvir fiili* kavramı, bu birleşik yapılardaki yardımcı fiillere verilmiştir ki kanaatimizce bu yaklaşım doğru olanıdır. Zira birinci adlandırmada bir kavram kargaşası oluşmakta yardımcı fiillerin bir tür birleşik fiil olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Bazı çalışmalarda söz konusu birleşik yapılardaki yardımcı fiiller için *tasvir fiili* yerine *deskriptif fiiller* (Gabain 1953: 16), *özel bileşik eylemler* (Gencan 2001: 340, Güneş 2003: 206), *betimleyici (deskriptif) eylemler* (Merhan 2008: 367, 2009: 102, 2012: 197) gibi terimler kullanılmıştır.

Diğer yandan tasvir fiilleriyle oluşan birleşik fiillerin yapısına dair de birtakım görüş ayrılıkları mevcuttur. Ediskun (2007: 228), esas fiile gelen *-A* zarf-fiil ekini istek eki olarak görürken Gencan (2001: 340-349) ve Bilgegil (1963: 281), bu ekleri *ses* olarak değerlendirmişlerdir.

1. Amaç ve Yöntem

Çalışmamızda Çağatay Türkçesindeki tasvir fiilleri, dönem eserlerinden tespit edilen örnekler doğrultusunda kullanım özellikleri ve işlevleri bakımından bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca söz konusu tasvir fiillerinin Türkçenin hangi döneminden itibaren bu tür yapılar oluşturmaya başladığı, art zamanlı bir yöntemle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Taranan eserlerin seçiminde, Çağatay Türkçesinin üç döneminin de dil özelliklerini tam olarak yansıtan eserler olmasına dikkat edilmiştir. Art zamanlı incelemelerde her dönemin belli başlı eserlerinin söz varlığı ve o dönemin eserleri üzerine hazırlanmış inceleme niteliğindeki çalışmalar esas alınmıştır.

Görsel bütünlük olması açısından eserlerden seçilen örneklerde ve diğer alıntılarda ç ve ç işaretleri ç ile; ä ve e işaretleri e ile; i ve é işaretleri é ile; î ve ı işaretleri ı ile; ĩ ve i işaretleri i ile; q ve k işaretleri k ile; ŋ, ñ ve ñğ işaretleri ŋ ile; ş ve ş işaretleri ş ile; ũ ve ü işaretleri ü ile gösterilmiştir. Bunun dışında örnek kelimeler, taranan eserlerin

hazırlayıcıları tarafından transkribe edildiği şekliyle aynen verilmiş, kelimelerin yazım şekillerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Tasvir fiillerinin yazımı noktasında da araştırmacıların tercihlerine bağlı kalmıştır. Örnek cümleler italik olarak yazılmış, özellikle belirtmek istenen kelime ve kelime grupları koyulaştırılmıştır.

2. Çağatay Türkçesinde Tasvir Fiilleri

Çalışmamızda Çağatay Türkçesindeki tasvir fiilleri, *Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri*, *Süreklilik Bildiren Tasvir Fiilleri*, *Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri*, *Uzaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri*, *Yaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri*, *Başlama Bildiren Tasvir Fiilleri* ve *Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri* olmak üzere yedi başlık altında değerlendirilmiştir.

2.1. Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde, *al-* “almak”, *bil-* “bilmek” ve *bol-* “olmak” fiilleri yeterlik ifade eden tasvir fiilleridir. Türkçenin tarihî gelişimine bakıldığında *al-* “almak” ve *bil-* “bilmek” fiillerinin iktidar ve ihtimal anlamı veren yardımcı fiiller olarak kullanılmaya başlaması, Karahanlı dönemi metinlerine isabet etmektedir (Korkmaz 1959: 109-112; Güner 2008: 417). Orhun ve Uygur metinlerinde ise yeterliği ifade etmek üzere bir esas fiil olan *u-* “muktedir olmak” fiili kullanılmıştır: *Türük bodun ilijin törügin kem artatı udaçı erti* “(Ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkip bozabilir idi?” (BK D19) (Tekin 2010: 56-57); *sen bo emgekingdin ozgalı kutrulgalı ugay erting* “Sen bu sıkıntılardan kurtulabilecektin.” (AY 11/8-9). Karahanlı Türkçesi metinlerinden itibaren eklemeye ve esas fiille kaynaşmaya başlayan *u-* fiili, bu dönemde yeterlik fiilinin özellikle olumlu biçimlerinde kullanılıştan çıkmış ve yerini *bil-* “bilmek” fiiline bırakmıştır (Korkmaz 1959: 109-112): *Uğısa bu yalñuñ tüşer ök bu tüş / Yora bilse terkin kelir ağızı tuş* “İnsan uyuyunca rüya görür; tabirci (bu rüyayı) doğru yorumlayabilirse dediği derhal çıkar” (KB 4367). Yaygın olmamakla birlikte *al-* “almak” fiili de bu dönem eserlerinde yardımcı fiil olarak kullanılmıştır (Güner 2008: 415): *Körü aldı hacib kişisi kelip* “Hacibin adamı gelip onları karşıladı.” (KB 520).

Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde de yeterlik fiilinin olumlu ve olumsuz şekli daha çok *bil-* “bilmek” ve *al-* “almak” fiilleriyle yapılmış olup eklenmiş *u-* fiilinin olumsuzu, arkaik şekiller hâlinde görülmüştür (Korkmaz 1959: 109-112): *Oñuy almağaylar* “okuyamayacaklar” (KE 102v/20), *şabr kıla almağay-biz* “Sabredemeyeceğiz.” (KE 213r/19), *ademī élge alsa, alu bilmez tağı bakmakğa yigrenür* “İnsanoğlu eline almaya kalksa alamaz, bakmaya bile öğrenir.” (NF 391/11), *bizke sihr kılp turur, körümez-biz, tédi* “Bize sihir yapmıştır, göremiyoruz, dedi.” (NF 21/14), *uhdesinden çıka bilgey* “(Onun) sorumluluğundan çıkabilecek” (GT 4/11); *tağı ol kimerse kim okuyubilmes namāzi* “O kişi ki namazı kılamaz.” (İMS 182b/3).

2.1.1. Al- “Almak” Tasvir Fiili

Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlere baktığımızda yeterlik için daha çok *al-* “almak” tasvir fiilinin kullanıldığı görülür. Tarih boyunca hem esas hem yardımcı

fiil olarak kullanılan ve nesne alabilen bu fiil, esas fiile -A, -y bazen de -p zarf-fiil ekleriyle bağlanarak esas fiildeki oluş ve kılışım ortaya çıkması için gerekli olan gücün varlığını, yani yeterliği ifade eder. Bu tür birleşiklerin olumsuz şekli, yardımcı fiile getirilen -mA olumsuzluk ekiyle yapılır.

Zühd huffāşī açā almasa köz kimge güneh / 'Işık hırşīdi yarutmuş çu ezel tā-be-ebed “Zahitlik yarasası gözünü açamıyorsa bunun günahı kimindir? (Zira) aşk güneşi eskiden beri onun gözüne ışık tutmaktadır.” (FK 125/3).

Bāde bezmide neşāţım tileseñ sākī bol / Ki mey-i kevşer içip açıla alman sēnsiz “Bade meclisinde mutlu olmamı istiyorsan saki ol ki sen olmadan kevser şarabı içerek bile açılmıyorum.” (BV 221/3).

Hayālimdin köterilmes köyer her dem iç ü taşım / Anıñ tarhın alalmadım kanı aldamda nakkāşım “Hayalimden silinmez, yanar her an içim dışım, onun süslü desenini alamadım, hani önümde nakış işleyenim? (MN 43/8).

Ol bēirse kişi ala almas, (7) ol yétkürse kişi yırak sala almas. “O verse insan alamaz, o uzaklaştırırsa insan uzağa gönderemez.” (MK P1-12a/6-7).

Min çu asray almadım sırrımı n'iylep 'ayb étey / Düşmen-āyñ dostlar ger āşkārā kıldılar “Sırrımı koruyamadım, ne yapayım, ayıp ettim. Dost gibi görünen düşmanlarım sırlarını ortaya döktüler.” (FK 159/6).

Dédim ki muña né çāre kılay ki anı özümün ayıra alman “Dedim ki buna nasıl bir çare bulayım ki onu kendimden ayıramıyorum (uzaklaştırıyorum).” (NMSF Ü225a/5).

Men oldum lāl ü ayta almadım meyl-i cevāb eyleb “Lāl olup (ona) cevap veremedim.” (ZFEM 285/5).

Min ni ayta alğa-min evşāfını / Hılk u lıtf u 'adl ile inşāfını “Men onun tabiatı, adaleti, lütuf ve ihsanı, bütün vasıfları hakkında ne söyleyebilirim?” (LT A50b/3574).

Ol dédi kim mén haylīteşvīş tartım, yahşı bağlay almadım “O dedi ki ben epeyi uğraştım, daha iyi bağlayamadım.” (MN I TR693a/4).

Bağa almaydur yüzünge infi 'ālīñdin közüm “Gözlerim senin yüzüne kırıldığı için bakamıyor.” (GS 430/5).

Çün bar'almas-miz o merdni cāyıge “Çünkü varamayız biz o merdin yerine.” (KMNM 42/3)

Gevher allıda bir kaçre su dék bola alğay “Mücevher karşısında bir damla su gibi olabilecek.” (LM V).

Tilbe köñlümdin halāş olmas perĤveşler gamı / Rāst andağ kim bola alman mén alardın halāş “Ben peri yüzlü güzellerden kutulamadığımdan onların derdi, kederi de benim deli gönlümden kurtulamıyor.” (HBD 63/3).

İkki kılıç bir kında bola almas “İki kılıç bir kında olamaz.” (NMSF Ü283b/20).

Hıç kim cevāb bére almadi “Hiç kimse cevap veremedi.” (NMSF Ü31a).

Hîç kıysı munuñ muķābeleside dem ura almaslar “Hiç kimse aksine bir imada bulunamaz.” (ML B8a/15).

Şūhlar içre biri köñlüm alıptur vāy kim / Déseler dé kıysı şūh almıñ déy alman kim bu şūh “Güzeller içinde gönlümü alan biri var. (Ancak) bana onun hangi güzel olduğunu söyle deseler, şu güzeldir, diyemem.” (BV 109/5).

Alarğa haber kıla almadım “Onlara haber veremedim.” (NMSF Ü89a).

Kıla almayın ‘arız-ı hālümni hem / Hayāl eyley almay hayālümni hem “Hālimi arz edemem, hayalimi bile hayâl edemem.” (SI 6977).

Körmegen kişi inana almas “Körmeyen kişi inanamaz.” (MN I TR 673b/3-4).

Élge ‘aşıklığım izhār éte alman veh kim / Kıoydı ‘ālemde méni ‘ışk zebān-bend kıılıp “Ne yazık ki insanlara aşkımlı anlatamam çünkü beni bu âlemde dilsiz bıraktı.” (FK 59/5).

Kéçe almas köñül saçın hamıdın / Nétsün andın çü yok turur güzeri “Bu gönül senin saçının kıvrımlarından vazgeçemez. Ne yapsın çünkü saçlarından geçmek mümkün değildir.” (GD 228/6).

Bu iş érür velāyet ehli işi / Kıla almas bu işi özge kişi “Bu iş ancak velilerin yapacağı iştir. Başka kimse bu işi yapamaz.” (HSHB R735b).

Salğan dék özümni tilbelikke / Köñlüñ ala almadım éligke “Kendimi deliliğe salmış gibi gönlünü elime alamadım.” (LM 3075).

Fāşih Türkler kaçıda okuy ve ötkere almağaylar “Fasih Türkler huzurunda okuyamayacaklar ve kabul ettiremeyecekler.” (ML B23a/18).

Telaffuz eyley alman bu hikāyetni tahayyül hem “Bu hikâyeyi telaffuz da tahayyül de edemem.” (GS 409/3).

Akl u his hergiz kııl’almas teşhîşi “Akıl ve his asla teşhis edemez.” (KMNM 14/20).

Munda hem tura almay yene Semerkad’ğa bardı “Burada duramadan yine Semerkant’a gitti.” (MN I TR683b/15).

Ansız bu fenğa vukūfî ve şu’ürî bola almas “O olmadan bu ilme vakıf olunamaz.” (ME TR 757b).

Ol küni ki alar hıdmetiğe yéte almasam irdi, alar kélip ahvāl sorarlar irdi “O gün onların hizmetine gidemeseydim onlar gelip durumu sorarlar idi.” (HSHB R735a).

Ay Nevāyî sên dağı divane sên köñlüñ dağı / Ger sêni zapt étseler kim eyley algay anı zabt “Ey Nevâyî, sen de gönlün de divanesiniz. Eğer seni zapt ederlerse gönlünü de zapt edebilirler (zapt etmiş olurlar).” (GS 293/11).

Andağ ki ağızdın su barur érdi ve zabt kıla almas érdi. “Öyle ki ağızından su akardı ve buna engel olamazdı.” (MN I TR661b/21).

Al- “almak” yardımcı fiili, esas fiilde ifade edilen oluş ve kılışın tamamlandığını, bittiğini ifade eder.

Salıp aldı *méni köñlüm kuşını dil-ber-i muṭrıḅ / Beden aḳğası içre mürğ-i cānım sakladı izlep* “Çalgıcı dilber (sevgili) gönül kuşumu gönderdi, can kuşumu (ise) bedenimin içine sakladı.” (ŞMM 23/21).

Aşağıdaki örnekte ise bu fiil, esas fiildeki hareketin aceleyle, birdenbire yapıldığını bildirmiştir.

Bu cānnıñ süçüg mñvesini bahālī kılıp bahāsın alıp alsak faḳārlıḳ āçığıdın kutulğay érdük dép. “Bu canın tatlı meyvesini pahalı yapıp bedelini hemen alsak fakirlik derdinden kurtulacaktık, demiş.” (ÇGT 21a/10).

2.1.2. Bil- “Bilmek” Tasvir Fiili

Çağatay Türkçesinde hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılan ve nesne alabilen *bil-* “bilmek” fiilinin yardımcı fiil olarak başlıca işlevi yeterlik ifade etmektir. Bu fiil, esas fiile *-A, -U, -y* zarf-fiil ekleriyle bağlanır. Bu şekilde oluşan birleşik fiillerin olumsuz biçimi *bil-* “bilmek” tasvir fiili üzerine getirilen *-mA* olumsuzluk ekiyle yapılır.

Aylu bilmes *‘ömrıde ‘aşk esrūki / Bir uyuklasa ayılır mest-i rāh* “Aşk sarhoşu ömrü boyunca ayılamaz (ama) şarap sarhoşu bir uyuklasa ayılır.” (ÇGT 80b/13).

Her kim érür taḳvī vü tā’at bilen / Bara bilür yolnu feragat bilen “Her kim haramdan kaçınır, hayatını ibadetle geçirirse yolunda rahatlıkla ilerleyebilir.” (MZE 558).

‘Uşşāḳ ara kim baş bolabilmek tiler érseñ / Derd içre közün yaş bağıruñ taş kerekdür “Aşıklar arasında baş olabilmek istiyorsan dertliyken bile gözün yaşlı, bağrın taş olmalıdır. (HHD G 152/2).

Tālib-i ‘aşk kaçan men bolabilgey érdim / Rāhber bolmasa ol nūr-ı hidāyet birle “O hidayet nuru rehberlik yapmasaydı ben ne zaman aşk talibi olabilecektim.” (HHD G 36/2).

Pādşāh devletide barı ra’iyyetka ri’āyet kılıp hoşnūd kıla bildim. “Padişah devletinde bütün halka iyi davranıp onları hoşnut edebildim.” (ÇGT 14b/9).

Bil- “bilmek” tasvir fiili, olumsuz şekliyle esas fiildeki oluş ve kılışın imkânsızlığına işaret eder (Eckmann 2003: 106).

Cemāl ü hüsnüñ vaşfını aytabilmedi Hāfız “Hâfız, (senin) yüzünün güzelliğini anlatamadı.” (HHD G 104/7).

Bir ayak su bére bilmedim ve hizmetine yaramadım “Bir kadeh su veremedim ve hizmetini yapamadım.” (ŞT 93b/10).

Derd ü ğamdın cüdā bolabilmen / Derd ü ğamdur maña çü yār-ı kadīm “Dert ve gam benim kadim dostumdur. Onlardan (hiç) ayrılamam.” (HHD TC I 9/3).

Tüsti köñlüm yana bir hūr-i per̄ruhsār ile / Kim déye bilmen anı hıç mahrem-i esrār ile “Gönlüm yine bir peri yüzlü huriye kapıldı. Ondan hiç kimseye bahsedemem.” (GD 9/1).

Ol aynı kör, teshîr éte bilge müyin tép / Yér yüzini kök kıldı vü tolu Peren itti “O aya (sevgiliye) bak, büyüleyebilir miyim diye, yeryüzünü gök kıldı ve çokça Peren yaptı (göğü yıldızlarla donattı).” (MSD 679).

Taşkend ve Semerkand ve Buḥārā pādīshāhları şaf tartıp uruşa bilmediler “Taşkent, Semerkant ve Buhara’nın padişahları ordu kurup savaşamadılar.” (ŞT 75a/9).

Andın soñ yöriy bilmey uşol yerde yattıq “Ondan sonra yürüyemeyip orada yattık.” (ŞT 75b/5).

Anıñ zamânında böri koyğa ve bars keyikke ve bürküt koyanğa ve qarçığay keklikke zür kıla bilmedi “Onun zamanında kurt koyuna, kaplan geyiğe, kartal tavşana ve doğan keklige zorbalık yapamadı.” (ŞT 89b/2-3).

2.1.3. Bol- “Olmak” Tasvir Fiili

Tarihî lehçelerde ve Oğuz grubu Türk lehçeleri (Türkmen Türkçesi hariç) dışındaki çağdaş Türk lehçelerinde çoğunlukla *bol-* “olmak” şeklinde bulunan bu fiil, ilk olarak Uygur metinlerinde “imkân” ve “imkânsızlık” bildiren bir yardımcı fiili olarak kullanılmıştır. Ancak kullanımı seyrek: *kılu bol-* “yapabilmek”, *eşidgeli bolma-* “işitememek” (Korkmaz 1959: 120). Uygur devrinden sonraki metinlerde ise bu yardımcı fiil, genellikle *-p* ekiyle yapılmış zarf-fiillerden sonra görülür. Ancak bu tür yapılar, Uygur döneminden sonra da sık görülmez: *Tewedin inip bolmas* “Deveden inmek olmaz.” (KE 49v/4); *ve-lîkin bu ḥalâyıknıñ tilinden kurtulup bolmas* “Fakat bu insanların dilinden kurtulamaz.” (GT 124/6).

Çağatay Türkçesinde *bol-* “olmak” fiili daha çok isimlere gelen yardımcı fiil olarak görülmüş; bu fiilin zarf-fiil eki almış bir esas fiille oluşturduğu birleşik yapılara seyrek rastlanmıştır. Bu tür yapılarda *bol-* “olmak” yardımcı fiili, esas fiile *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanarak esas fiildeki oluş ve kılışın yerine getirilmesi için gerekli olan iktidar ve olabirirliğe işaret etmiştir.

Ḥadeng-i tîr-i müjgānıñ mēni köksümğa cā boldı / Yürekni zahmını bēderdlerğa körsetip bolmas “(Senin) kirpiklerinin oku benim göğsüme (öyle bir) yerleşti (ki) yüreğimin çektiği sıkıntıları dertsiz olanlar anlayamaz.” (ŞHD 64/22).

Nā-keske yaḥşılıq mu yaraşıp bolur ḥasen “Cimri insana iyilik yakışabilir mi?” (ÇGT 12b/1).

Uzaq érmış uşal zîbā şanemni qaşrı ay Meşreb / Eger miñ yıl ‘ömür körseñ o menzilğa yétip bolmas “Ey Meşreb, o güzelin köşkü (öyle) uzakmış ki bin yıl geçse de oraya ulaşamazsın.” (ŞMM 65/2).

Bol- “olmak” yardımcı fiili, kimi örneklerde esas fiildeki oluş ve kılışın tam olarak yerine getirildiğini, tamamlandığını ifade etmiştir.

Şāh Meşreb bu ḡazelni oқup bolğandın soñ kördiler. “Şah Meşreb bu gazeli okuduktan sonra gördüler.” (ŞMM 12/18).

2.2. Süreklilik Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde *bar-* “varmak”, *kal-* “kalmak”, *kél-* “gelmek”, *kör-* “görmek”, *tur-* “durmak” ve *yür-* “yürümek” fiilleri, hareketin süresini ve yönünü bildiren tasvir fiilleridir. Bu fiillerin Çağatay dönemi eserlerinde gösterdiği özellikler ve işlevleri aşağıda incelenmiştir.

2.2.1. Bar- “Varmak” Tasvir Fiili

Bar- “varmak” fiili, nesne almayan bir fiildir. Eski Türkçeden itibaren tarihî metinlerde esas ve yardımcı fiil olarak sıklıkla geçmektedir: *Törüğ kazanıp uça barmış kañım kağanka* “yasaları koyup vefat etmiş Babam Hakan için...” (KT D16) (Tekin 2010: 28-29); *taşa barıp yükünmekde* “tapınıp secde etmekte” (AY 587/15); *ilij arta bargay kiñügey yiriñ* “elin artacak, yerin genişleyecek” (KB 5915); *şā’ir alıp bardı anı, қаптаı anı* “şair onu aldı.” (MED 63/6); *ikinçi ivine sıgına barmaq* “ikinci evine sığınmak” (GT 181/2).

Çağatay Türkçesinde de hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılan bu fiil, esas fiile *-A*, *-U*, *-y* ve *-p* zarf-fiil ekleriyle bağlanır. Bu şekilde oluşan birleşik fiillerin olumsuzluğu, yardımcı fiil üzerine getirilen *-mA* olumsuzluk ekiyle yapılır. *Bar-* “varmak” yardımcı fiilinin asıl işlevi, esas fiilde ifade edilen oluş ve kılışın oluşum sürecini, devamlılığını bildirmektir.

Heçr ara āhımğa baqmay bardı lākin şükr irür “(Sevgiliden) ayrıyken feryadıma kulak asmadı.” (GS 400/5).

Ve bir qarn bola bardı kim istiklāl bile emāret ve istikrār bile pādīshāhıya niyabet qıladur “Bir müddet istiklāl ile emirlik ve istikrar ile padişahına naiplik kıldı.” (MN I TR683b/2-3).

Mihmāndārлық qılur digey Resül anda / Heme ümmet ħursend bolup barar érmış “Resül orada misafir ağırlayacak, der. Bütün ümmet sevinirmiş.” (MN 30/214).

Ve tesbīh okuy barurlar érđi “Ve tesbih çekerlerdi.” (NMSF Ü277a/7).

Hüneri bolmağan vezīr oğlu / Tilenü bardı tegme dehķānga “Hüneri olmayan vezir oğlu, her köy ağasına dilenirdi.” (ÇGT 93b/6-7).

Ötken kétken her kim méni üzümümni alıp yép bararlar, mén biñ rāzīdür mén “Gelip geçen her kim benim üzümümü yerse ben onlardan binlerce kez razıyım.” (ŞMM 3/16).

Bar- “varmak” yardımcı fiili, esas fiildeki hareketin belli bir noktadan uzaklaşarak başka tarafa yönelişini bildirir. Bu hareketin oluşumunda da bir süreklilik söz konusudur.

Ol yérde bir arıg mey hem aqıp barur erđi “Orada saf bir şarap akmaktaymış.” (ŞMM 47/13).

Könlüm alıp bardıñ ü qalmış maña bir ħaste cān “Gönlümü aldın ve bana hasta bir can bıraktın.” (GS 436/7)

Bol dīvāneni alıp bargul “Bu deliyi götür.” (ŞMM 55/13).

Mama Bikenî alıp barıp nikâh kılıp köp yıllar sakladı “Mama Bike’ni alıp nikâh kılıp uzun yıllar sakladı.” (ŞT 103a/6).

Uluğ pâdişâhlarınıñ ‘âdetleri turur, uzaq seferğa barğanda köçlerin alıp barmaq. “Uzak (bir yere) sefere giderken hanımlarını yanlarında götürmek büyük padişahların âdetleridir.” (ŞT 73b/4).

Ol kıyâmet küni günâh-gârlarnı dūzahdın halâş kılıp behiştke alıp barur “O, kıyamet günü günahkârları cehennemden kurtarıp cennete götürür.” (BTP III/120).

Kördüm ki hevâdın bêş kebüter uçup ötüp barurlar “Havada beş güvercinin uçarak geçtiğini gördüm.” (NMŞF Ü267b/13).

Ata ağaını salıp bardıy imdi Kunduzğa / Bu barğanıñda yolıñ bolsun u tégmesün ziyân “Atalarını şimdi Kunduz’a gönderdin, yolun açık olsun, sana zarar gelmesin.” (ŞHD 120a/3).

Ey méni gam yolıda yalğuz salıp barğan köñül / Nétti âhir arada mundağ mıdı peymân köñül “Ey beni gam yolunda yalnız bırakan gönül, ne oldu, yeminimiz böyle miydi?” (GD 137/1).

Bar- “varmak” yardımcı fiili, tamamlanmış ancak etkisi devam eden bir oluş ve kılışı bildirir.

Yâr yüz pâre kılıp bardı hazîn köñlümnı / Hıç usanmay yana her lahza barur yâra köñül “Yâr, hazin gönlümü yüz parçaya ayırdı. Yine de gönlüm hiç usanmadan yâre gitmeye devam eder.” (GS 393/3).

Ol işni yasap ‘azîm i’zâz u ikrâmlar tapıp bardılar “O işi yapıp büyük ikramlar gördüler.” (NMŞF Ü190b)

2.2.2. *Kal-* “Kalmak” Tasvir Fiili

Geçişsiz bir fiil olan *kal-* “kalmak” fiili, Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır: *Ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz* “Ölenler (de) yazıda yabanda yata kalacak idiniz.” (KT K9) (Tekin 2010: 38-39); *ataları ilig begke ötüñüp ayıtıp kaltılar* “Babalrı padişaha yalvardılar.” (AY 608/12); *bu ay toldı buldı tilekin tükel / tüketti tiriglig turu kaldı mal* “Bu Ay Toldu, isteğine tamamen kavuştu, ömrünü tüketti malı ise kalıverdi.” (KB 1051); *bu kimerse anlar artıñğa baqa kalur* “Bu kişi onların ardından bakakalır.” (NF 439/17); *baqa kal-* “bakakalmak” (TZ 8a), *kata kal-* “katakalmak” (TZ 8a).

Çağatay Türkçesinde de oldukça işlek bir kullanıma sahip olan *kal-* “kalmak” fiili, esas fiile *-A*, *-y*, *-p* zarf-fiil ekleriyle bağlanarak hareketteki devamlılığa işaret eder (Eckmann 2003: 106).

Ötüp şanemler ara bir birige köz saldım / Sėniñ cemāliye yétkeç közüm bakıp kaldım “Güzeller arasından geçerken her birine göz gezdirdim. Senin güzel yüzünü görünce bakakaldım.” (NŞ 424/1).

Gül-i hüsnige ‘ālem cümlesi hayrān bolup kaldı “Onun gül yüzünün güzelliğine cümle âlem hayran kaldı.” (ŞMM 64/21).

*Meşreb başığa tüştü uşal kün ğam-ı dil-dār / Şeydāyībolup cümle hevesdin **kala kaldım*** “O gün sevgilinin derdi Meşreb’in başına düşünce mecnuna dönüp bütün heveslerden uzaklaştı.” (ŞMM 46/19).

*‘Ayb eylemeñiz Meşreb-i bĒhōdnı yārānlar / Néyley ki bu ğurbet küçesidin **öte kaldım*** “Yārānlar kendinden geçmiş olan Meşreb’e 8bunu) çok görmeyin. Ne yapayım ki bu gurbet köşesinden geçmişim.” (ŞMM 46/9)

*Nāgeh cemālın[nı] körüben **mañv bola kaldım** / Ay dēk yüziñe baktım u **hayrān bola kaldım*** “Ansızın senin yüzünün güzelliğini görünce mahvoldum. Ay gibi yüzüne baktım ve hayran kaldım.” (ŞMM 46/12).

*Sēndin ayrı tā esīr-i derd-i hicrān kalmışam / Bu ki **ölmey kalmışam** hālimgā hayrān kalmışam* “Senin ayrılık acının esiri olmuşum. (Hâlâ nasıl) ölmediğime şaşırıyorum.” (GS 449/1).

*Efrāsıyābnıñ bir oğlu Keyhüsrevdin kaçıp Türkmenniñ Kınık Uruğınñ içine barıp anda **ösüp kalıp turur*** “Efrasiyab’ın bir oğlu Keyhüsrev’den kaçıp Türkmen’in Kınık boyuna varıp orada yetişir.” (ŞT 98a/8).

***Sarğarıp kaldım** havādis kāciğa hicrān künı / Bir sarığ kuş dik ki kündüz kalğay ol kuşlar ara* “Ayrılık günü kuşlar arasında kalmış bir sarı kuş gibi sarardım kaldım.” (FK 40/5).

***Tilberep kalğan** köñül fehm éylemes pendimni hıç / Anı lutf éylep tabībā kâbil-i pend éylegil* “Delirip kalan gönül öğüdümü dinlemez. Ey tabip, ona yardım edip (verdiğim) öğütleri tutmasını sağla.” (HBD 96/6).

*Şāh Meşreb üç keçe kündüz ol yerde **turup kaldılar*** “Şah Meşreb üç gün üç gece orada kaldı.” (ŞMM 95/7).

*Körseler, Hārūn Buğra Han **uykulap kalıp-dur*** “Baktılar ki Harun Buğra Han uyuyakalmış.” (BTP XI/207-208).

*Bardılar aħbāb u mén hicrān esīri bolmışam / İt **uyup kalmış** dağı veh kim köçüptür kārṽān* “Dostlar birbirine kavuşmuş ama ben ayrılığın esiri olmuşum. Ne yazık ki köpek uyuyup kalmış, kervan göçmüş.” (HBD 122/7).

*Dñvāne bolup ‘ışkıda ot dēk **yana kaldım*** “Aşkından mecnuna dönüp ateş gibi yandım.” (ŞMM 46/15).

Ķal- “kalmak” yardımcı fiili, tamamlanmış ancak etkisi devam eden bir oluş ve kılışa işaret eder.

*Tofraqdın alıp şūret-i Ādemni yarattı / Müjgān okını köksüme yüz yol **ata kaldı*** “Topraktan alarak Ādem Peygamber’i yarattı. Kirpiklerinin okunu göğsüme yüz kez attı.” (ŞMM 58/17).

*‘Işk çakmağın bağırama ol dem **çağa kaldı*** “Aşk çakmağını bağırama o an çaktı.” (ŞMM 58/15).

*Tersā-beçeler kördüm [ü] dñn kétti kolumdın / Ķıl secde dében boynuma zünnār **tağa kaldı*** “Hristiyan çocukları, secde et, diyerek Hristiyanlık kuşağını boynuma takınca din elden gitti.” (ŞMM 58/16).

Kal- “kalmak” yardımcı fiili, esas fiildeki oluş ve kılışın tamamlanmasına çok yaklaşıldığını ifade eder.

Tapmay yürekim derdiğa dermân bu kün mén / Cânım bére kaldım “Bu gün yüreğimin derdine derman bulamayınca (neredeyse) canımı verecektim.” (ŞMM 34/19).

Kal- “kalmak” fiili, *-mAy* zarf-fiil ekini almış fiillere geldiğinde esas fiildeki oluş ve kılışın yerine getirilmediğini ifade eder.

Hudây bilir kim bu bitilgen kişilerniñ her kıysısınıñ arasında on beş yâ yigirmi kişiniñ atı bitilmey kalıp turur “Allah bilir ya bu yazılan kişilerin her birinin arasında on beş yirmi kişinin adı yazılmamıştır.” (ŞT 99a/4).

Vâh körmey kaldı ol yağda iki zârıñ seni / Hasret ü ârmânda kaldılar dil-efgârıñ seni “Vah seni öbür dünyada göremez oldu senin için ağlayan gözler, senin gönül endişen hasret ve özlemle kaldı.” (MN 39/11).

Yol uzak boldı kélalmay dil-dârıñ seni / Bir köralmay kaldılar âhîrde dîdârıñ seni “Yol çok uzak oldu, sevgilin gelemiyor, sonunda seni bir kere göremez oldu sevgilin.” (MN 39/11).

2.2.3. Kél- “Gelmek” Tasvir Fiili

Kél- “gelmek” fiili, Türkçenin ilk devirlerinden itibaren hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılmagelmiştir: *Üç oguz süsi basa kelti* “Üç Oğuz ordusu baskın yaptı.” (BK D32) (Tekin 2010: 62-63); *bir bitig éltü kelip erklig kanka birti* “Bir belge gönderip Erklig Kan’a verdi.” (AY 14/9); *yana turdı ança bu oldurdıya / sarığ tañ ata keldi öñdürdi ya* “Sabah olup gök aydınlana kadar öylece durup oturdu.” (KB 5971); *‘aybımnı aytmadı téyü perdedin çıka keldi* “Suçumu söylemedi diye perdeden çıkageldi.” (KE 90v/18).

Nesne almayan bu fiil, esas fiile *-A, -y, -p* zarf-fiil ekleriyle bağlanarak daha önceki bir tarihten beri devam eden bir durum veya hareketi ifade eder (Eckmann 2003: 106).

Kırk kéçe kündüz meşakkat çekip kélipdür. “Kırk gün kırk geceden beri sıkıntı çekmektedir.” (ŞMM 31/9).

Kél- “gelmek” yardımcı fiili, tamamlanmış bir oluş veya kılışa işaret eder.

Bu mücâdeleni işitip kélip ħurmâ / Aççığlanıp sözlenip bu aytğanlarıñ ħoma “Bu çekişmeyi işiterek geldi hurma, öfkelenerek söylenip bu anlattıkların kuru (laf, boş laf) (dedi)” (MM 113).

Dvâne bu Sekkâkî vü zülfün aña zencâr / Hindü çü ‘akes fîl başığa çün kağa kildi “Bu Sekkâkî divanedir ve saçın ona zincirdir; sanki hindu (zenci) fil başına (Sekkâkî) bağ kakmıştır.” (MSD 744).

Ĥân yerindin kopa keldi “Han yerinden kalktı.” (ŞT 93b/14).

Dervîşlik vaktudaki bir dōstu munuñ mertebesini eşitip tehniyet kula keldi “Dervişlik zamanındaki bir dostu derecesini işitince onu kutladı.” (ÇGT 47b/4).

Baba ‘dın ruĥşat tiley kilipdürler “Babadan izin istediler” (NMF Ü315b/22).

2.2.4. K r- ‘‘G rmek’’ Tasvir Fiili

Nesne alabilen *k r*- ‘‘g rmek’’ fiili, T rk enin ilk d nemlerinden itibaren hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Ancak tarih  metinlerde bu fiilin tasvir fiili olarak birleŖik yapılar kurmasına  ok sık rastlanmaz. KarŖılaŖılan  rnekler sınırlıdır: *Y l  k r!* ‘‘ abuk (atları) d rtnele s r n!’’ (Tunyukuk 26) (Tekin 2003: 100); *iligke ba a k rdi yaŖru k zin* ‘‘G z n n ucuyla h k mdara bakıverdi.’’ (KB 770), * ayuka ba a k rse korkun  turur / sewin in sora k rse azrak er r* ‘‘Hangi tarafa bakıverse korkun tur. Sevincini soruverirsen o daha azdır.’’ (KB 2149).

 a atay T rk esinde hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılan *k r*- ‘‘g rmek’’ fiili, esas fiile *-A* ve *-p* zarf-fiil ekleriyle ba lanarak oluŖ veya kılıŖın s reklili ini ifade eder.

Ni e kim men ba a k r bd r men / Leb-i la’li de bar  b-ı be a ‘‘Nicedir bakıyorum ki dudaklarında bir  l ms zl k suyu var gibidir.’’ (HHD G 56/2).

Mel hat ehlidin ay p rs  hazer  ıla k r / Ki h sn ‘a lnu koymas  z i tiy r  bile ‘‘Ey sof , g zelli  sahibinden  ekin, zira g zelli  insanda akıl bırakmaz.’’ (LD 21/5).

 y Nev y   u  r r b ’is-i  a let k p s z /  arid y iŖ  ıla k r aytm  il e s ne ‘‘Ey Nev y , artık yaŖlandın sadece iŖini yap,  ok konuŖma, zira  ok s z insana hata yaptırır.’’ (FK 562/9).

M l yemet  ıla k r yoksa m n da ı ka  um ‘‘YumuŖak huylu ol, yoksa ben de ka aca ım’’ (NŖ 692).

Lutf eyle v  gamg n k nl mni  lak r Ŗ d ‘‘Lutfet de gamlı g nl m sevin sin.’’ (HHD MU 4).

K r- ‘‘g rmek’’ fiili, esas fiile u raŖmak,  alıŖıp  abalamak anlamı katar (Eckmann 2003a: 106). Bu kullanımda da bir s reklilik s z konusudur.

Men ka a bilmey men, a am kelip meni ala k rs n ‘‘Ben ka amıyorum, a abeyim gelip beni alsın.’’ (ŖT 97b/3).

  n c n  eked r men leb-i la’li ni ma a b r / ‘AŖı   ek k rs n bu zam n Ŗehd-i Ŗeh det ‘‘Can  ekmekteyim, kırmızı dudaklarını bana ver ki Ŗehadetin verdi i huzuru yaŖayayım.’’ (HHD G 106/3).

K p ce a  ılma sitemge da ı inŖ f k rek / Lutf ni  k nl n alıp  ayr ite k r c nu  u  n ‘‘ ok eziyet etme, eziyet ederken bile insaflı olmalısın. Lutfi’nin g nl n  alarak canın i in hayır etmiŖ ol.’’ (LD 198/7).

 y y r bu dem k rg zek rgil ma a y r  ‘‘Ey y r, bana Ŗimdi bir sevgili g ster.’’ (HHD MU 7).

 lt rek rgil uŖ  mdi meni sen cevr bile / T  ki  alsun ikimizdin bu cih n i re bir at ‘‘Beni eziyet ederek  ld r ki d nyada ikimizden birinin adı kalsın.’’ (HHD G 103/6).

Maña bardur öz közimdin reşk veh né tép körey “Kendi gözüm bile beni kıskanmaktadır, ne diyeyim(HBD 152/2).

Bir toya körgey mü mén dép tal’atıñı tolun ay / Tüñlükünde olturur tā-şubh mén dék tilmürüp “Dolunay, (senin) yüzünün güzelliğine acaba doyabilir miyim diye sabaha kadar (senin) pencerenin önünde oturur.” (ÇŞAG III/2).

Yüzüñni ay melāhat hanı bir aç / Toya körsün séni bu müstehak aç “Ey güzellikler sultanı, yüzünü bir kez aç (ki) senin yüzüne aç olan bu adam, yüzünün güzelliğine doysun.” (ÇŞAG V/1).

Çün yaz hazān birle bedel bolğusu āhir / ‘İşretni ganīmet tuta kör kılma tegāfūl “Eğlenebildiğin kadar eğlen çünkü sonunda yaz mevsimi yerini sonbahara bırakacak, bunu görmezlikten gelme.” (GD 136/6).

Muhabbet ehliğa vāşıl bola kör / Murād-ı maqşadıñ hāşıl kıla kör “Muhabbet ehline kavuşmaya çalış (ki) amacına ulaşabilesin.” (FN 12/3).

Tiler bolsañ haqıkat mülkide serdār bolmaqlıq / Elif yanlıg bolakörgil muhabbet levhide yektā “Hakikat ülkesinde önder olmak istiyorsan muhabbet konusunda elif gibi tek olmalısın.” (HHD G 1/11).

Hānnıñ hāli yaman boldı yetiše körsünler “Hanın durumu kötüleşti, yetişsinler.” (ŞT 93a/20-93b/1).

2.2.5. Tur- “Durmak” Tasvir Fiili

Uygur dönemi eserlerinden itibaren esas fiil olması dışında bildirme şekilleri, kipler, birleşik fiiller gibi çeşitli yapılar bünyesinde farklı görevler üstlenen (Mutlu 2007: 104) *tur-* “durmak” fiili, tarih boyunca süreklilik ifade eden birleşik fiiller oluşturmuştur: *Tört körkle kırkın yürüy kümüş yıp enirer bu kapag közedü tururlar* “Dört güzel kızın beyaz, gümüş bir ipi eğirdiklerini ve bu kapıya bekçilik ettiklerini (gördü).” (İKPÖ XLII); *buğunka bérü turdı edgü töre* “Halk için iyi kanunlar koymaya devam etti.” (KB 3093); *munlar yığlışıp baqıp turur erdiler* “Bunlar toplanıp bakıyorlardı.” (NF 12/4); *şakınu turdı andın* “Ondan çekiniyordu.” (MED 133/8); *hukemā ayıp turur* “Bilgeler konuşmaya devam eder.” (GT 233/10).

Çağatay Türkçesinde de hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılan *tur-* “durmak” fiili, esas fiile *-A*, *-(y)U*, *-y*, *-p* zarf-fiil ekleriyle bağlanır. Kimi örneklerde Oğuzcanın etkisiyle fiilin */d/*’li şekli görülmektedir. Bu fiilin başlıca işlevi, esas fiildeki oluş ve kılışı süreklilik anlamıyla tasvir etmektir (Eckmann 2003: 107). Bu süreklilik anlamı kimi zaman ifadeye âdet, alışkanlık gibi anlam incelikleri katabilir.

Her yılda ala turğan mällarını alıp köp téveni ayılğan ottuzlı téveciğa tapşurup kitdi “Her yıl kazandıkları malları alarak birçok deveyi adı geçen Otuzlu deveciye emanet edip giderdi.” (ŞT 104b/13).

Ol vaktın tā bu küñğaça barça Türkmenler ol kitābnıñ mes’eleleriğa ‘amel kıla tururlar “O zamandan ta bugüne kadar Türkmenlerin hepsi o kitaba göre hareket etmektedirler.” (ŞT 103a/1).

Seni dünyāğa kelgendin tā bu çaķķaķa kōp ėmgekler birlen yahşı asrap turur “Seni, dünyaya gelişinden ta bu zamana kadar çok eziyetler çekerek iyi bir şekilde büyütüştür.” (şT 87b/12-13).

Sart tilide çakın ve ıldırım dēk müte’ayyin ve mu’teber ikki nimege at koymay dururlar “Sart dilinde çakın ‘şimşek’ ve ıldırım ‘yıldırım’ gibi belirli ve muteber iki şeye ad konulmamıştır.” (ML B13b/7).

Özgedin körme ki közüñ yaşını ay lutfī / ‘Ayn-ı deryā kıla durġan bu köñüldür bu köñül “Ey Lutfi gözlerinden akan yaşın sebebini başkalarından bilme, onu tıpkı bir deniz hâline getiren senin gönlüdür.” (LD 154/7).

Bu beytlerni anıñ vaşında aytp turur “Bu beyitleri onların vasıflarını anlatmak için söylerler.” (şT 78b/6).

Tükedür kanımıñ her dem közlering baķıp turup / Kim neçe yüzümge baķķaysın yuraķdın tilmürüp “Kanımı tüketir, her an gözlerin bakıp dururken daha ne kadar yüzüme bakacaksın, ben uzaktan ümit ve hasretle bakarken.” (ML B12b/27).

Ķatil közüñ ki öltürür ėlñi baķıp turup / Baķmas maņa közüm neçe kim tursa tilmürüp “Katil gözün bakarak başkalarını öldürür, gözüm ümit ve hasretle baksa da bana bakmaz.” (BV 66/1).

Uruřķan yeriniñ beri yüzinde aķıp bara turġan ikki uluġ su bar ėrdi “Savařtıġı yerin öteki tarafında akan iki büyük ırmak vardı.” (şT 73b/1-2).

Türkmenniñ tār-ıñ bile turġan yahşıları ve baķşıları aytp tururlar “Türkmenin tarih bilen iyileri ve baķşıları anlatırlar.” (şT 105b/13).

Türkler andaķ vaķtñı ėv başıġa kara ġān dērler, ma’nāsı her ėvde kara kişi bir ġān bolup turur “Türkler o döneme ‘ev başına Kara Han’ derler, anlamı her evde sıradan birisinin han olmasıdır.” (şT 77b/11).

Bābüñ bolup turur ikki közüm yolıda tōrt / Kilse ni boldı kaşıma bir bir maņa maņa “(Sevgilinin) yolunda iki gözüm dört olmuştur. Karşıma çıkıp gelse ne olurdu (sanki).” (BD 22/7).

Īmānnıñ beyānında kitāblar cem’ kılıp tururlar ba’zı ‘ālimler ‘avām üçün i’tikādnāmeler bitip tururlar “İman hakkında kitaplar derlemişler, bazı âlimler de halk için itikadnâmeler yazmışlardır.” (çFK 3a/17-18).

Budur ol ki tār-ıñler nāķılı / Hem anı nebī dēp durur hem velī “Tarihçiler ona hem nebi hem de veli derler.” (Sİ 6313).

Nēçe pādiřā bu vaķitķa tēġinç alarnıñ üstige ġākim bolmay turur “Nice padişah, bu vakte kadar onlara hakim olamaz.” (çKT 10a/4-5).

Ĥār u rüsvā kıla durġan bu köñüldür bu köñül “(Beni) ařaġılayıp rezil eden bu gönüldür.” (LD 154/1).

Çün kıldı méni ol büt-i Çñ zār u mübtelā / İşim méniñ kaķıp turur ėmdi ġudā bile “O Çinli güzel beni sıkıntılar içinde bıraktı. Şimdi benim işim (bu sıkıntılardan kurtulmam) Allah’a kalmıştır.” (BD 112/3).

*Oğuz Hāndın köp yurtlar ve şehrlar ve eller ve ölük mällar ve tirik mällar **çalıp turur*** “Oğuz Han’dan çok yurtlar, şehirler, iller, canlı ve cansız mallar kalmıştır.” (ŞT 79b/6).

*Hak Te’ālā kudretidin uşal cāmdın / Bulak **kaınap çıkıp turğay** uşal cāmdın* “Hak Teala’nın kudretiyle bu camlardan, bulak kaynayıp çıkadurur.” (MN 35/253).

***Kalıb turur** meni ‘aşkıñ şarābı mest andağ / Kim émdi yādıma tüşmes uruğ kayaş anda* “Aşkın şarabı beni mest etmiştir. Öyle ki şimdi hısım akraba hep yakınımdadır.” (HHD G 49/6).

*Néçe rüsvā bolğa min ‘ışk içre şeydālīg bile / Hīç kişi **körmey durur** ‘āşık bu rüsvālīg bile* “Aşk içinde mecnunlukla öyle bir rezil olacağım ki hiç kimse daha önce bir âşığı böyle rezil bir durumda görmemiştir.” (BD 82/1).

*Bu şı’r anı beyt kılğan dék **körüne durur*** “Bu şiiri o yazmış gibi görünmektedir.” (HM T763a/4).

*Bu hem ‘Acem şu’arāsı ‘arūzlarıda **körünmey durur*** “Bu da Acem şairlerinin aruzlarında görünmez.” (ME TR 756b).

*Sen cem’ maḥlūḳātınñ ḥālını **körüp tura sen*** “Sen bütün yaratıkların halini görüyorsun” (BTP XI/230).

*Ḥalāyık barı **közini tikib turur** felek üzre / Meger ‘İsā-yı peygamber açar yüzini bālādın* “Hizmetçilerin hepsi gözünü gökyüzüne dikmiştir. Meğer İsa Peygamber, yüksekten yüzünü göstermektedir.” (HHD K 7/4).

*Ok bigin kāmetimizni kara kaşlığlar için / Muttaşıl ya **kala durğan** bu köñüldür bu köñül* “Kara kaşlılar için ok gibi dimdik duran boyumuzu sürekli yay gibi yapan (sevgilinin önünde eğilmemize neden olan) bu gönüldür.” (LD 154/2).

*Ḥayāsı birle hiçābığa gerçi vālīh-min / **Kalıp turur** mēni allıda nāledin maḥcūb* “Onun utanmasına çok şaşırdım. Çünkü o, önünde feryat ettiğim için beni mahçup etmiştir.” (BV 43/2).

*Atasıdın aña köp genc ü māl **mīrās çalıp turur érđi***. “Babasından ona çok mal mülk miras kalmıştır.” (ÇGT 18b/7).

*Timürçilik anıñ neslidin **mīrās çalıp turur*** “Temircilik onun neslinden miras kalmıştır.” (ÇKT 12a/8).

*‘Arab kitāblarını okup ma’nāsıge yetişip ‘amel kılmaḳlıḳ besī **müşkil bola turur*** “Arapça kitapları okuyup, anlamını anlayıp (buna göre) hareket etmemiz çok zor oluyor.” (ŞT 102b/14).

*Çara ḥalkñıñ tili kelmeslikindin kaḫnı cim **okuy turur*** “Halk, dili dönmediğinden kafi cim okuyor.” (ŞT 73b/15).

*İmām oltursa **oltura turur, tursa tura turur*** “İmam otursa oturuyor, kalksa kalkıyor.” (ŞT 72b/1).

*Çemende servni **olturğuzup turur** yörüşi / Kıyāmetī koparıptur at üzre olturuşu* “Onun çimenlikte yürüyüşü servinin oturup kalmasına sebep olur. At üzerinde oturuşu (ise) kıyameti kopartır.” (BD 107/1).

Kim derddin ol esî-i mâtem / Ölgü dék ölüp turur dem-â-dem “O matem esiri, kederinden sürekli bir ölü gibi görünmektedir (sürekli ölmektedir).” (LM 3163).

‘Arızın etrâfida güldür körüngen ey perî / Yâ kamer devride şaf tartıp durur seyyâreler “Ey peri, yanağının etrafındaki ya güldür ya da kamer devrinde gezegenler saf tartıp durmaktadırlar.” (BV 744/2).

Buzuğ könlümge târâcıñnı bes kıl / Kişi salmay turur vîrânga yağmâ “Artık yaralı gönlümü yağmalamayı bırak çünkü virane bir yer yağmalanmaz.” (BV 37/2).

Anıñ üçün oğlunız anı köp sive turur tédi “Onun için oğlunuz onu çok sevmektedir, dedi.” (ŞT 72a/1).

Hür u gılmân mü'minlerğa sunup turğay / Ol mü'minler cāmnu kolğa alar irmiş “Huriler ve cariyeler müminlere şarap sunar, o müminler cam kâseyi ellerine alır imiş.” (MN 35/252).

Atağ ölüp men bu tahtda olturup élni sürey turğalı ottuz beş yıl turur “Baban ölüp de ben bu tahta geçip halkı yöneteli otuz beş yıl oluyor.” (ŞT 89a/3-4).

Méni şeydâ kıla durğan bu köñüldür bu köñül / Émdi bu emrika kim şürü' kılıp turur siz. “Beni mecnuna çeviren bu gönüldür. Şimdi onun bu emrini yerine getirmeye başlarız.” (ÇGT 84b/7).

Yüzin kögsüme koyup örtedi miskân mâyâsını / Közün tilmür turup bağrın kebâb étti anasını “Yüzünü göğsüme koyup yaktı misk kokulu mayasını, anasının gözünü hasretle baktırıp bağrını kebab etti.” (MN 42/6).

Toğunmay durur taşka hergiz başın “Senin başın asla taşa değmez.” (Sİ 1720).

Süñek menfezlerige toprak tolup turur “Kemiklerin deliklerine toprak dolmuştur.” (ÇGT 13b/10).

Bu dünyâda turadurğan dünyâ émes “Bu dünya ebedî değildir.” (BTP III/101).

Maña bu temennâ tükenmey durur / Yörürdin zamîrim usanmay durur “Ona minnetim hiç tükenmez, gönlüm yürümekten hiç usanmaz.” (Sİ 6178).

Émdi cihân kadğusun yéyü turur mén. “Şimdi dünyanın kaygısını ben çekmekteyim.” (ÇGT 47b/9).

Tur- “durmak” yardımcı fiili, esas fiilde ifade edilen oluş veya kılışın o anda gerçekleştiğini bildirir.

Tüne kündin beri barça yerim ağrıy turur “Dünden beri her yerim ağrıyor.” (ŞT 93a/16).

Bir kün ma'rekede Hân Suvarnıñ kulağına söz ayta turur érđi “Bir gün savaş meydanında han, Suvar’ın kulağına bir söz söylüyordu.” (ŞT 93a/4).

Yahşı ayta turur siz “İyi konuşuyorsunuz.” (ŞT 89a/7).

Émdi né üçün bermey turur sen tédi “Şimdi niçin vermiyorsun, dedi.” (ŞT 88b/12).

İşān Meşreb, bir parça yağnı alıp otğa kızartıp ayağlarığa sürtüp meşgūl bolup turup érdiler “İşān Meşreb, bir parça yağ alıp ateşte kızartıp ayaklarına sürmekle meşguldüler.” (ŞMM 65/22).

Meni imtiḥān kılamak için bir büt-hāne éte durmuş. “Beni denemek için bir puthane yaptırıyormuş.” (BTP VIII/163).

Eger kimerse namāz-ı peşñn okuyu turğanda köñli birle peşñni niyet kılsa ve tilige namāz-ı diğer kelse veyā namāz-ı diğerni okuyu turğanda köñli birle namāz-ı diğerni niyet kılop ve tili birle namāz-ı peşñni aytsa revā bolur “Eğer bir kişi kaza namazı kılariken içinden kaza namazına niyet edip ancak diğer namazını kılarsa gönlünden diğer namazına niyet edip diliyle kaza namazına niyet etmesi uygun olur.” (ÇFK 9b/3-4).

Bir yat yigitni kördi kim ḥatunı bile oturup turur “Bir yabancı delikanlının hanımıyla oturmakta olduğunu gördü.” (ÇGT 71a/7).

Bir kün sunıñ yaqasında yigitler birlen oynay turur irdi “Bir gün suyun kenarında gençlerle oynuyordu.” (ŞT 88a/16).

Bir néçe şāhib-cemāl kızlar seyr-i deryā kılop turupdurlar “Birkaç güzel kız denizi seyrediyordu.” (ŞMM 27/7).

Gül kibidür kızıl yüzün ‘anber-i sārādur ḥatıñ / Veh ki ne hoş tüşüp turur yüzünge zūlf-i ‘anberī “Yüzün kızıl gül gibi, yüzündeki ayva tüyleri saf amber gibidir. Yüzüne amber kokulu saçların ne güzel düşmüştür.” (ŞHD 172b/9).

Köç uzap kıtkendin soñ şāyed bir nimerse kalğan bolğay tēp yurtka bardı érse kördi-kim ocaq içinde bir yaş érkek oğlan yatıp turur “Göç uzaklaştıktan sonra ‘belki bir şeyler kalmıştır diye’ yurda gittiğinde ocak içinde küçük bir erkek çocuğunun yattığını gördü.” (ŞT 101b/18).

Ḥān bir kün av avlap yöriy turğanda atdın yıqılıp yanbaş süñeki sindi taqı andın öldi “Han bir gün av avladığı sırada attan düştü, kalça kemiği kırıldı ve ondan öldü.” (ŞT 84b/3).

Ay şūfñler, Yarkend vilāyetidin ve İslām şehridin bir ‘āşık-ı şūrīde-ḥāl kelip éşikde yığlap turupdur “Ey sufiler, Yarkent ilinden ve İslam şehriden perişan halli bir âşık gelmiş, kapıda ağlamaktadır.” (ŞMM 31/8).

Tur- “durmak” tasvir fiili, esas fiildeki oluş ve kılışın belli bir zaman aralığında ortaya çıktığını ve geçiciliğini gösterir. Bu tür yapıların bir kısmında esas fiildeki oluş ve kılışın ikinci bir oluş ve kılışın ortaya çıkışına kadar devam edeceği anlamı belirgindir (Iskakov 1974: 272).

Ol vaqıtda ḥalq Tuğrulnuñ ağızğa qaray turur irdiler “O dönem halk Tuğrul’a bağlıydı.” (ŞT 96a/2-3).

Sénsizin köp yığlamakdın yétti iş ol bizge kim / Su mudur bilmen közümdin aqa durğan yā qanı “Sensizliğe çok ağlamamdan dolayı o iş bize yetti, gözümden akmakta olan su mudur, kan mıdır bilmiyorum.” (HBD 197/3).

Moğol Hān uluğ oğlu Kara Hānga yurtını berip barçanıñ bara turğan yurtığa kitdi “Moğol Han, yurdunu büyük oğlu Kara Han’a verip herkesin gittiği yere gitti.” (ŞT 70a/6-7).

Bu çaqda anı Uluğ tağ ve Kiçik tağ déy tururlar “Bu devride bu dağlara Büyük dağ ve Küçük dağ diyorlardı.” (ŞT 70a/8).

Bu vaktıda içi kovuş ağaçnı çıpçak déy tururlar “Bu dönemde (Eski Türk dilinde) içi boş ağaca ‘kıpçak’ derlermiş.” (ŞT 73b/14).

Seniñ ve sendin ğıybet kıla turğan biglerniñ haqıkatın bilmek için özümni ölük kılıp érdim tédi “Senin aleyhinde konuşan beylerin gerçek yüzünü bilmek için kendimi ölü göstermişim, dedi.” (ŞT 93b/15).

Şol zamān ma’şükım birlen ‘işret kılıp turur érdim “O zaman sevgilimle işaretlemekteydim.” (ŞMM 19/3).

Barın işitti kemñ eylep turup / Soñra anıñ başığa kildi yürüp “Tuzak kurarak hepsini işitti, sonra yürüyerek başına geldi.” (LT A47b/3230).

Bu vaktğaça Tuman yaş érdi anıñ için men işni kıla turur irdim “Bu zamana kadar Tuman küçük olduğu için bu işi ben yapıyordum.” (ŞT 87b/6).

Hüşenknı henüz pādişāh kötermey turur érdiler “Henüz Huşenk’i padişah yapmamışlardı.” (ŞT 77b/8-9).

On kün boldı kim bu mescidde mü’ezzın-lık kılu turur mén. “On gündür bu mescitte müezzinlik yapmaktayım.” (ÇGT 72a/8).

Ulaşnı keltürtüp Oğuz Hānnıñ yurtta turğanda né iş kıla turğanın ve dostlarğa neçük mürüvvet kılıp düşmenlerğa né tavır-ı müdārā kıla turğanın bir bir sordu “Ulaş’ı getirip Oğuz Han’ın yurttan kaldığı zamanlarda ne yaptığımı ve dostlara ne şekilde iyilik ettiğimi, düşmanlara nasıl dostça davrandığımı bir bir sordu.” (ŞT 84a/18-19).

Ol yıl kim h̄ārezm sulţānı hıtāy hanı birle sulh kılıp turur érdi. “O yıl Harezmsultanı Hitay hanı ile barış yapmıştı.” (ÇGT 81a/1-2).

Tur- “durmak” tasvir fiili, esas fiilde ifade edilen oluş ve kılışın tamamlandığına, bittiğine işaret eder.

Bir söz éşitip turur kulağım / Kim şu’lesidin köyer dimāğım “Kulağım bir söz işitmiştir ki onun alevinden bilincim yanar.” (LM 1494).

Türkmenniñ mollaları ve şeyhleri ve bigleri meniñ tārīhni yahşı bilürümni işitip tururlar “Türkmen’in mollaları, şeyhleri ve beyleri benim tarihi iyi bildiğimi işitmişler.” (ŞT 65b/11).

Öz maħdūmı-nı öltürüp turur. “Kendi oğlunu öldürmüştür.” (ÇGT 18a/2).

Aşağıdaki örnekte ise esas fiilde ifade edilen hareket henüz gerçekleşmemiştir.

Diğil Mūsā kilip tursun bu yirge / Kulağ salsun meni imdi sözümgē “Söyle, Musa bu yere gelsin. Şimdi benim sözüme kulak versin.” (MN 2/6).

2.2.6. Yür- “Yürümek” Tasvir Fiili

Geçişsiz bir fiil olan *yür-* “yürümek” fiili, Türk dilinin ilk dönemlerinden itibaren esas ve yardımcı fiil olarak *yorı-*, *yöri-*, *yörü-* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır: *Udu yorı-* “uzun süre izlemek (MÇ D4) (Tekin 2003: 100); *erentir kuçık birle sançu yorır* “Terazi burcu, yengeç burcuyla vuruşmaktadır.” (KB 139); *sağlayı yörüdi anı* “Onu sakladı.” (MED 85/4).

Çağatay metinlerinde *yür-* ve *yörü-* şekillerinde görülen bu fiil, esas fiile *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanarak esas fiildeki oluş ve kılışın âdet hâline geldiğine işaret eder.

Tëve yülkü bakıp yörüpdür “Deve ve at beslemektedir.” (ŞMM 56/17).

Çendân çendân ziyâfetler Resül kılğay / Hür u gılmân hizmet kılıp yürer *érmiş* “Fazla fazla ziyâfetleri Resul verir, huriler ve cariyeler hizmet edip dururmuş.” (MN 31/220).

Küfe’ga barıp Yemen ilidin sorup Karen’de Üveys’ni taptılar kim tëve kütüp yörür irdi “Kufe’ye gidip Yemen’den sorup Karen’de Üveys’i deve gönderken buldular.” (NMŞF Ü25b).

Ve alar bir iki yılğaça pâdişahnı mübârek hâtırı üçün çerigler meşakkatin tartıp seferler belâsığa özlerin salıp yörüdiler “Ve onlar bir iki yıla kadar padişahın mübârek hatırı için askerlerin sıkıntısını çekip seferlere çıkmış.” (HSHB R736b).

Miz seyâhat eylep yörür miz “Biz seyahat etmekteyiz.” (ŞMM 226/16).

2.3. Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde *bér-* “vermek”, *sal-* “salmak” ve *tüş-* “düşmek” fiilleri, tezlik bildiren tasvir fiilleridir. Bu fiillerin birleşik yapılar içindeki görevleri aşağıda incelenmiştir.

2.3.1. Bér- “Vermek” Tasvir Fiili

Geçişli bir fiil olan *bér-* “vermek” fiili, Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır: *Temir kapıka tegi süleyü birmiş* “Demir Kapı’ya kadar sefer edivermişler.” (KT D8) (Tekin 2010: 26-27); *anı manga ayu biringler* “Onu bana söyleyiverin.” (AY 381/20); *bu yanlıg kişiler yaramas maña / ayu birdim emdi açıkluğ saña* “Bunun gibi kişiler bana yaramaz. Bunu sana açıklıkla söyleyiveririm.” (KB 851); *anı köñlinge koldaş kılıu bérđi* “Onun gönlüne yoldaş yapiverdi.” (MED 4/6); *sunubér-* “sunuvermek” (TA 46a).

Çağatay Türkçesinde de hem esas hem yardımcı fiil olarak kullanılan bu fiil, esas fiile *-A*, *-y*, *-p* zarf-fiil ekleriyle bağlanarak esas fiilde belirtilen oluş ve kılışın hızlı ve kolay olarak gerçekleştiğini ifade eder.

Bulardın ala bérsej “Bunlardan alıversen.” (ÇGT 43a/8).

Her beytni bünyâd kılsa uslûbıdın kâfiyesin ayta bérür érdim “Okuduğu her beytin üslûbundan kafiyesini söyleyiverirdim.” (MN I TR667b/16).

Ay yigít, mén ötken kün séni dükkânıñnı yanıdın ikki dâne üzümni alıp yéye bérđim. “Ey delikanlı, ben geçen gün senin dükkânının yanından iki tane üzüm alıp yiyiverdim.” (ŞMM 3/14).

Bér- “vermek” yardımcı fiili, başkaları uğruna yapılan bir harekete işaret eder (Eckmann 2003: 106). Buna fiilin menfaat işlevi de denilebilir.

Dōst-nı dōst koyında kıoya bér “Dostu dost koynunda bırakıver.” (ÇGT 86a/2).

Er kişilerge revā turur kim hātunlarını yéti yérge kıoya birgeyler “Erkeklerin eşlerini yedi yere koyuvermeleri uygundur.” (ÇFK 8b/3).

Şübhe ref’ bolğandın songra devāt ve kalem tilep bu elfāzı bitip rakamın üstige sebt kıılıp alarğa i’tizār yüzidin tutu birdim “Şüphe ortadan kalktıktan sonra kâğıt ve kalem isteyip bu sözleri yazıp rakamını üstüne kaydedip onlara özürle sunuverdim.” (HM T762b/19).

Bu yardımcı fiil, esas fiilde belirtilen hareketin sonlandığını bildirir.

Çün Oğuz yiğit yetişdi érse Kara Hān inişi Kür Hānnıñ kızını alıp berdi “Oğuz gençlik çağına geldiğinde Kara Han, küçük kardeşi Kür Han’ın kızını (Oğuz’a) alıverdi.” (ŞT 71a/8).

İkkinçi ol kim, za’ıfıni atamğa men alıp berip irdim “İkincisi de (bu) kadını babama ben alıverdim.” (ŞT 92a/12).

Ay Melıke, sén yatqanda kulağımğa bir néçe ata nān, ata nān dep gavğalar kéle bérdi “Ey Melike, sen yattığında kulağıma birtakım, baba ekmek, baba ekmek, şeklinde tartışma sesleri geliverdi.” (ŞMM 66/16).

Yarımı öte bergende ikki tarafdın at saldılar “Yolun yarısını geçtiklerinde iki taraftan at gönderdiler.” (ŞT 96a/11).

2.3.2. Sal- “Salmak” Tasvir Fiili

Nesne alabilen *sal-* “salmak” fiili, esas fiil olarak ilk defa *Dıvānu Lugāti’t-Türk’te* geçmektedir: *Ol maña tōnın saldı* “O bana elbisesini sallayarak işaret etti.” (DLT 276/240). Çağatay dönemi metinlerinde de çoğunlukla esas fiil olarak görülen fiilin gerek bu dönemde gerekse Türkçenin daha önceki dönemlerine ait metinlerinde, tasvir fiili olarak birleşik yapılar oluşturması çok yaygın değildir. Bu tip yapılarda *sal-* “salmak” fiili, *-A* zarf-fiil ekiyle birlikte esas fiildeki oluş ve kılışın hızlı ve kararlı bir şekilde gerçekleştiğine işaret etmiştir (Yudahin II 1985: 126; Kудaybergenov 1980: 339).

Çünki derbend içige yétküñdür / Zālın köksiye urup éte sal “(Sen) derbende ulaştığın zaman (silahını) Zal’ın göğsüne dayayıp iterek sok.” (SS 123/388) (Eckmann 2003: 107).

Karağların birbiridin ötkerip evvelgi yandaştura salğan iki hıştınñ taraflarında iki uluğ fırça peydā bolur “Kargaların birbirinden aşırıp yaklaştırdığı iki tuğlanın yanlarında iki büyük fırça ortaya çıkar.” (MK P1-105b/13).

2.3.3. Tüş- “Düşmek” Tasvir Fiili

Geçişsiz bir fiil olan *tüş-* “düşmek” fiili, hızlı bir harekete işaret eder (Eckmann 2003: 107). Çağatay Türkçesinde örneğine çok sık rastlanmaz. Aşağıdaki örnekte bu fiil, esas fiile *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanmıştır:

Horāsān'dın kaçıp 'Irāk'ka barurda, Tefti'ğa kim Mevlānā'nıñ mevlididir, yarım kiçe yitip tüştiler “Horasan’dan kaçıp Irak’a gittiğinde Mevlana’nın doğum yeri olan Teft şehrine gece yarısı ulaştılar.” (MN I TR663b/17).

2.4. Uzaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde *kit-* “gitmek” ve *yiber-* “göndermek” fiilleri, uzaklaşma bildiren tasvir fiilleridir. Bu yardımcı fiillerin işlevleri ve gösterdiği özellikler şu şekildedir:

2.4.1. Kit- “Gitmek” Tasvir Fiili

Kit- “gitmek” fiili geçişsiz bir fiildir. Bu fiilin gerek Çağatay Türkçesinde gerekse diğer tarihî lehçelerde birleşik fiil oluşturduğu örnekler çok yaygın değildir: *Bu sözni kabül kılıp köçüp kittiler* “Bu sözü kabul edip göçüp gittiler.” (GT 205/12), *yigitlikni yigitlerge koyup kit* “Yiğitliği yiğitlere bırak” (GT 271/4).

Kit- “gitmek” tasvir fiili, Çağatay dönemi metinlerinde esas fiile *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanarak hareketin öznenen uzaklaştığına işaret eder.

Kim alıp kitken köñülni bir meh-i hargāhdur “Gönlümü alan bir otağın ayıdır.” (NŞ 155/5).

Şah Melik birlen Kozıcı Big bizdin agrıp 'Alī Hān katığa kaçıp kitti “Şah Melik ile Kozıcı Bey bize gücenip kaçıp Ali Han’ın yanına gitti.” (ŞT 95b/3).

Köç uzap kitkendin soñ şāyed bir nimerse kalğan bolğay tép yurtka bardı érse kördi-kim ocaq içinde bir yaş érkek oğlan yatıp turur “Göç uzaklaştıktan sonra ‘belki bir şeyler kalmıştır diye’ yurda gittiğinde ocak içinde küçük bir erkek çocuğunun yattığını gördü.” (ŞT 101b/18).

2.4.2. Yiber- “Göndermek” Tasvir Fiili

Çağatay Türkçesinde daha çok esas fiil olarak kullanılan *yiber-* “göndermek” fiili, Eski Türkçede esas fiil olan *id-* “göndermek, neşretmek, yaymak, kaçırmak” (Caferoğlu 1968: 85) fiilinin *bér-* “vermek” fiiliyle oluşturduğu bir birleşik yapıdır. Bu fiil, *-A* zarf-fiil ekiyle birlikte esas fiildeki hareketin sonunu işaret etmiştir (Eckmann 2003: 111).

Kaçan ma'nī maña ma'lüm boldı érse, dōstlar şefā'atı birle bu beytni sebt kılıp ayta yiberdim. “Manasını anlayınca dostların şefaatiyle bu beyti yazdım.” (ÇGT 79b/8).

Hak subhānehu ayta yiberdi “Hak subhānehu vahiy gönderdi.” (TŞ I 296b/12) (Eckmann 2003: 107).

Halkğa hükm kıldı: Kara Alp Arslannıñ ilindin olca kılıp keltürgen kişilerni kaytara yibersün tép. “Halka, Kara Alp Arslan’ın memleketinden tutsak olarak getirilen kişileri geri göndersinler, diye emir verdi.” (ŞT 90a/5).

2.5. Yaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde *yaz-* “yazmak” fiili, yaklaşma bildiren tasvir fiilidir. Eski Türkçede “yanılmak, hata etmek, günah işlemek” anlamında bir esas fiil olan bu fiil, yardımcı fiil olarak esas fiildeki oluş ve kılışa “az kalsın gerçekleşecek olma,

gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma” gibi anlam inceliği katmaktadır (Korkmaz 2007a: 831). *Yaz-* “yazmak” fiiliyle kurulmuş birleşik yapıların Çağatay Türkçesindeki örnekleri sınırlıdır. Bu örneklerde söz konusu fiil, esas fiile *-A* zarf-fiil ekiyle bağlanmıştır.

Cihān berhem ura yazdı ulusnuñ qalmanı cānı “Dünya neredeyse karışacak, halkta can kalmayacaktı.” (LD 6/17).

Bu kün bu suda nége öle yazdıñ. “Bu gün bu suda neredeyse ölecektin.” (ÇGT 39b/4).

2.6. Başlama Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde *başla-* “başlamak” ve *kiriş-* “girişmek” fiilleri, hareketin başlangıcını bildiren tasvir fiilleridir. Bu fiillerin bu dönem eserlerinde gösterdiği özellikler ve işlevleri aşağıda açıklanmıştır.

2.6.1. Başla- “Başlamak” Tasvir Fiili

İsinden türemiş bir fiil olan *başla-* “başlamak” fiilinin sınıflandırılması hususu diğer fiillere göre farklılık göstermektedir. Gabain (1953: 24), bu fiili, bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelen üçüncü grup fiil birleşmeleri başlığı altında incelemiştir. Bu tür birleşiklerde ikinci fiil asıl anlamını kaybetmemiş; anlamca esas fiile yardımcı olmuştur. Asıl anlam yine birinci fiil üzerindedir: *yuyunu başla-* “yıkılmaya başlamak”.

Banguoğlu (2000: 493-494), *başla-* “başlamak” fiilini “Yarı Tasvir Fiilleri” başlığı altında, önüne geldiği fiili açıklayan ve anlamını değiştiren bir yardımcı fiil olarak ele almıştır.

Bu fiili “Belirleyici Birleşik Filler” başlığı altında inceleyen (Korkmaz 2007a: 834), bu tür birleşik yapılarda asıl anlamın birinci fiilde değil, ikinci fiilde olduğunu, birinci fiilin ikinci fiildeki anlamı belirleyen bir zarf görevinde bulunduğunu ifade etmiştir: *Bahçedeki kavakların arkası ağarmaya başladı* (Ç. Altan, BYİ, 112).

Başla- “başlamak” fiilinin tarihine bakıldığında bu fiilin Köktürkçede “başta olmak, liderlik etmek”; Eski Uygur Türkçesinde de “başlamak” anlamlarıyla esas fiil olarak kullanıldığı görülür: *Yogçı sıgıtçı kutañ tatabı bodun başlayı udar señün kelti* “Yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) Kitay (ve) Tatabı halkları (temsilcilerinin) başında General Udar geldi.” (KT K11) (Tekin 2010: 38-39); *törüçe uz başladı* “Törece iyi başladı” (AY 585/7).

Söz konusu fiilin yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlaması Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren: *Bilip başla-* “bilmeye, anlama başlamak” (KB 1989), *okıp başla-* “okumaya başlamak” (KB 4125); *anı körüp yığlayı başladı* “Onu görünce ağlamaya başladı.” (KE 17r/17); *kılu başladı ol işni* “O işi yapmaya başladı.” (MED 3/3); *cevr ite başladı* “Eziyet etmeye başladı” (GT 31/2).

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE TASVİR FİİLLERİ

Çağatay Türkçesi eserlerinde de hem esas hem yardımcı fiil olarak sıklıkla kullanılan *başla-* “başlamak” fiili, esas fiile *-A*, *-(y)U*, *-y*, zarf-fiil ekleriyle bağlanarak esas fiildeki oluş ve kılışın başladığını bildirir.

Akara başladı baş u töküle başladı tiş / Sefer yarağını kılğıl ki tüşti başına iş “Saçlarım ağarmaya, tişlerim dökülmeye başladı. Yolculuk ışığını yak ki artık iş başa düştü (gitme vakti geldi).” (FK 254/1).

‘Acem mülükide birisi ‘aklı kışkalığıdın re’âyâ mâlıge zulm tarîki bile élig uzatıp ala başladı. “Acem padişahlarından biri akılsızlığından halkın malına zorla el uzatıp almaya başladı.” (ÇGT 15a/4).

Sonra şi’r ayta başladı “Sonra şiir okumaya başladı.” (MN I TR672b/23).

Beş altı arka ötkendin soñ yerge suğa tartdı taķı çeñeleri kısık ve közleri uluğ ve yüzleri küçük ve burunları uluğ bola başladı “Beş altı kuşak geçtikten sonra oranın havasına, suyuna uyup çeneleri kısık, gözleri büyük, yüzleri küçük, burunları da büyük olmaya başladı.” (ŞT 86a/3).

Hem ol zamân cilve kıla başlap kuyruğların çetr kıla başladılar “O anda (tavuslar) cilve göstermeye başlayıp kuyruklarını açmaya başladılar.” (HM T762b/2).

Tikti yene ol kabîlege köz / Déy başladı öz özi bile söz “O kabileye yine göz dikti ve kendi kendine konuşmaya başladı.” (LM 2919).

Alarğa ebter ve dñvaneliğ yüzüdin ‘özr-âmĒ hikâyetler déy başladı “Onlar için pek betelik ve divanelik yüzünden özür kabilinden hikâyeler anlatmaya başladı.” (HM T771a/25).

Az vaktde halâyıķ Mîr hıdmetiğe firĒfte bolup ğavğū kıla başladılar “Kısa zamanda halk Mîr Hazretleri’ne hayran kalıp hizmetlerini kılmak için birbirleriyle kavgaya (yarışa) başladılar.” (MN I TR 660a/12-13).

Halaç omağı andaķ turur kim bir bölek il ağız hannıñ ol yürüşide açķa yadap yol urup kazakçılıķ kıla başladı “Halaç omağı öyledir ki bir kısım halk Ağuz Kağan’ın o yürüyüşünde açlıktan bitkin düşüp yol kesip kazakçılık yapmaya başladı.” (ÇKT 6b/4-5).

Baş ayağ yalañ dñvaneler dék tağ ve deştdé kéze başladı “Başı ayağı yalın olarak deliler gibi dağlarda, çöllerde gezmeye başladı.” (MN I TR662a/22).

Ķur’ân okuy başladı “Kur’ân-ı Kerîm okumaya başladı.” (HM T771b/18).

Uşal kün kim iki leşker turup bir birine karşı / Yasap saflarını bir birdin tileyü başlasa heycâ “İki ordunun birbirine karşı durup, saflar tertip edip, birbirinden asker dileyip savaş başladığında...” (MSD 143).

Andın sonra yığlay-başladı “Ondan sonra ağlamaya başladı.” (NMSF Ü274b/13).

Bara bara él yahşılarınıñ kızları ve hātūnlarığa zūr kıla başladı “Yavaş yavaş halkın ileri gelenlerinin kızları ve hanımlarına zor kullanmaya başladı.” (ŞT 94b/15).

2.6.2. Kiriş- “Girişmek” Tasvir Fiili

Kiriş- “girişmek” fiili, *kir-* “girmek” fiilinin *-(i)ş* ekiyle türemiş biçimidir. Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış eserlerde fiilin bu şekli, tasvir fiili göreviyle kullanılmıştır. Çağatay döneminde ve daha eskilerde esas fiil olarak sıklıkla kullanılan *kir-* “girmek” fiilinin ise tasvir fiili olarak kullanımına nadiren rastlanır: *Yana aytu kirdi ilig öz sözün / Yanut birdi ay toldı tügdi yüzün* “Yine hükümdar kendi sözünü söyledi, Ay Toldu yüzünü çatıp cevap verdi.” (KB 626).

Çağatay Türkçesinde *kiriş-* “girişmek” fiili, esas fiile *-A, -y* zarf-fiil ekleriyle bağlanarak esas fiilde belirtilen oluş ve kılışa başlamayı ifade eder.

BĒ-edebāne söz ayta kirişür “Edepsiz sözler söylemeye başlar.” (NMSF Ü302b/16).

Andın ġarāyib işler hem baş ura kirişti “Ondan garip işler görülmeye başlandı.” (MN I TR671b/19).

Ve her ġāyin kāzib ki bu da’vī ġıla kirişti “Ve her hain yalancı bu davaya başladı.” (MK P1-65b/2).

Bāzārġa bāzār ġıla ġirse cemālin / Ol ġālde ‘āşıġġa bu bāzār érür ‘ıyd “Güzel yüzün pazarda alışveriş yapmaya başlasa âşığa o pazar bayram gibi gelir.” (HHD G 126/3).

Alarınıġ bisāti ġıraġıda olturdi ve oynay-kirişti “Onların döşeginin kenarına oturdu ve oynamaya başladı.” (NMSF Ü126b).

Başlarıġa bĒ-iġtiyār saġıla kirişti “İstmeden başlarına saçılmaya başladı.” (ML B25a/15).

Közüm ġarardı, yıġlay-kiriştim “Gözüm karardı, ağlamaya başladım.” (NMSF Ü294a/14).

Ol ġişi ġün olturdi ve ol ta’āmdın yéy-kirişti “O adam oturdu ve yemekten yemeye başladı.” (NMSF Ü283a/12).

Şeyġ ġādīmġa işāret ġıldı ki bu birni köter ki murdārdur ve birin yéy-kirişti “Şeyh, birini temiz olmadığı için kaldırmamı işaret etti ve diğeri yemeye başladı.” (NMSF Ü286a/7).

Kördüm ki envār zāhir bola kirişti “Işıkların yanmaya başladığını gördüm.” (NMSF Ü274b/13).

Elfāzıdın ġadāyık-ı nā-mütenāhī ezhāri ve ma’ānīsidin ġaġāyık-ı İlähī enveri zāhir bola kirişti “Sözlerinden sınırsız bahçelerin çiçekleri ve anlamlarından İlahi hakikatler ışıkları ortaya çıkmaya başladı.” (HM T768a/6).

2.7. Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri

Çağatay Türkçesinde *ġoy-* “koymak” fiili, hareketin bitişini bildiren tasvir fiilidir. Nesne alabilen bir fiil olan *ġoy-* “koymak” fiili, Eski Uygur Türkçesinden itibaren yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlamıştır: *Ol kanıġ yalġayu etin barġa yip kodtı yalanguz kurug süngükleri ök turu kaltı* “O kanını yalayıp etini tamamen yedi, yalnız kuru kemikleri kaldı.” (AY 618712); *tapınu uğunu kodmayın* “hürmet

etmeden” (AY 655/18-19); *Bu edgü yanutu kumarı bitig / Bitip koğtum emdi saña ay tetig* “Ey zeki (insan), şimdi sana miras olarak mektup yazıp bıraktım.” (KB 1354); *ölüp koğtu ajunluđlarķa kağgu* “Ölerek dünyadakilerde kaygı bıraktı.” (KHŞ 2714); *tike koy-* “ekmek” (TA 38a).

Koy- “koymak” fiili, Çağatay Türkçesinde esas fiile *-A, -y, -p* zarf-fiil ekleriyle gelerek esas fiildeki oluş ve kılışın sona erdiğini, tamamlandığını ifade eder.

Yana kisrī evvāni tākıda bu cüft beytni sebt kulup koymış-lar “Yine eski Fars hükümdarlarının çardağındaki kemere bu beyti yazmışlar.” (ÇGT 7b/12).

Çıkardı şışe-i mey dağı bir sāđar tola koydı “Şarap şişesini çıkardı ve bir kadeh doldurdu.” (ZFEM 285/9).

Koy- “koymak” yardımcı fiili, esas fiildeki oluş ve kılışın bir defaya mahsus olarak işlendiğini ifade eder.

Deyr pīri kirek ü muğ-beçe-i bāde-fürüş / Ki ata koysa kadeh ağzıma ferzend gezek “Bir kilise piri ve meyhaneci çırağının ağızına kadehle şarap vermesi gerek.” (FK 345/2).

Koy- “koymak” fiili, *-mAy* zarf-fiil ekiyle birlikte esas fiildeki harekete getirilen sınırlamayı, engel olmayı ifade eder (Yıldız 2004: 129).

Siriřkim seyli yıkmay koymadı hod şabr bünyādın / Bozuđ könlümde tarh-ı vař bünyād étmedi hergiz “Gözyaşlarım sabır binasını yıkamadı. Yaralı gönlümde hiçbir zaman kavuşma planı tasarlanmadı.” (BV 218/2).

Aynı ifade, *koy-* “koymak” fiili *-p* zarf-fiil ekini almış esas fiile geldiği zaman da görülebilir. Ancak bu durumda olumsuzluk ekini alan esas fiil değil, yardımcı fiildir.

Dāđlar koydum çü mest ü ‘āřık oldum niçe kim / Özni asrap koymas érdim bar ikende sađ dāđ “Âşık oldum, yaralandım, kendimi koruyamadım.” (NŞ 299/3).

3. Sonuç

Türkçede kelime yapma yollarından biri de birleştirme yoludur. Birleştirme yoluyla yapılan birleşik fiiller, isim veya fiilimsiler üzerine getirilen yardımcı fiillerle, iki ayrı fiilin birleşip kaynaşmasıyla ya da isim ve fiillerin anlamca kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşur. İki fiilin kaynaşmasıyla oluşan birleşik fiillerde asıl anlam, zarf-fiil eki almış birinci fiil üzerindedir. Aslında bir esas fiil olan ikinci fiil ise gerçek anlamından uzaklaşarak esas fiildeki oluş ve kılışı türlü yönlerden tasvir eden yardımcı fiil durumuna gelmiştir. Bu şekilde bir esas fiil ile bir tasvir fiilinden oluşan ve Türk dilinin her döneminde görülen birleşik yapılar, dilimizin anlam inceliklerinin ortaya konulmasında büyük önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda Çağatay Türkçesindeki tasvir fiillerinin kullanım özelliklerini ve işlevlerini tespit etmeyi amaçlayan çalışmamızda Çağatay dönemi eserlerinde görülen tasvir fiilleri, işlevleri ve gösterdiği özellikler açısından *Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri, Süreklilik Bildiren Tasvir Fiilleri, Uzaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri, Yaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri, Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri, Başlama*

Bildiren Tasvir Fiilleri, Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri olmak üzere yedi başlık altında sınıflandırılmıştır.

Tasvir fiilleri ve bu fiillerin esas fiile bağlanmasını sağlayan zarf-fiil ekleri aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir:

	Birinci Fiil	Zarf-fiil	İkinci Fiil (Tasvir Fiili)
<i>Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -y -p</i>	<i>al-</i> “almak”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -U, -y</i>	<i>bil-</i> “bilmek”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-p</i>	<i>bol-</i> “olmak”
<i>Süreklilik Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -U, -y, -p</i>	<i>bar-</i> “varmak”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -y, -p</i>	<i>kal-</i> “kalmak”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -y, -p</i>	<i>kél-</i> “gelmek”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -p</i>	<i>kör-</i> “görmek”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -(y)U, -y, -p</i>	<i>tur-</i> “durmak”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A</i>	<i>yür-</i> yürümek”
<i>Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -y, -p</i>	<i>bér-</i> “vermek”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A</i>	<i>sal-</i> “salmak”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-p</i>	<i>tüş-</i> “düşmek”
<i>Uzaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-p</i>	<i>kit-</i> “gitmek”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A</i>	<i>yiber-</i> göndermek”
<i>Yaklaşma Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-A</i>	<i>yaz-</i> “yazmak”
<i>Başlama Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -(y)U, -y</i>	<i>başla-</i> “başlamak”
	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -y</i>	<i>Kiriş-</i> “girişmek”
<i>Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri</i>	<i>Esas fiil</i>	<i>-A, -y, -p</i>	<i>koş-</i> “koymak”

Eser Kısaltmaları

AY = KAYA, Ceval, (1994), *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.

BD = YÜCEL, Bilal, (1995), *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları.

BTP = BERBERCAN, Mehmet Turgut, (2011), “Buğra Tezkiresi’nden Parçalar (Transkripsiyon-Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar-Tercüme)”, **Turkish**

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE TASVİR FİİLLERİ

Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6, 4: 431-455.

- BV = TÜRKAY, Kaya, (2002), '**Alî-Şîr Nevâyî Bedâiyü'l-Vasat Üçüncü Dîvân**, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇFK = ERBAY, Fatih, (2003), **Muhammed Bin Ahmedü'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (inceleme-metin-sözlük)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ÇGT = BERBERCAN, Mehmet Turgut, (2011), **Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- ÇKT = KAÇALIN, Mustafa, (1990), **Çiingiz Kağan Târihi Çevirisi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÇŞAG = ERASLAN, Kemal, (1992), "Çağatay Şâiri Atayî'nin Gazelleri", **TDAY-Belâten 1987**: 113-164.
- DLT = ERCİLASUN, Ahmet B. ve Ziyat AKKOYUNLU, (2014), **Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin**, Ankara: TDK Yayınları.
- FK = KAYA, Önal, (1996), '**Alî Şîr Nevâyî Fevâidü'l-Kiber**, Ankara: TDK Yayınları.
- FN = SARICA, Bedri, (1996), **Allahyâr Sûfî'nin Fevzü'n-Necât'ı (İnceleme, Metin, Sözlük)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- GD = ERDEM UÇAR, Filiz Meltem, (2015), **Gedâyî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- GS = KUT, Günay, (2003), **Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Ankara: TDK Yayınları.
- GT = KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, (1989), **Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)**, Ankara: TDK Yayınları.
- HBD = YILDIRIM, Talip, (2010), **Hüseyin Baykara Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım**, İstanbul: Hat Yayınevi.
- HHD = TOPARLI, Recep, (1998), **Harezmi Hâfız'ın Divanı İnceleme-Metin-Tıpkıbasım**, Ankara: TDK Yayınları.
- HM = ABİK, Ayşehan Deniz, (2006), '**Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn. Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- HSHB = ERASLAN, Kemal, (1971), "Nevâyî'nin Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Big Risalesi", **Türkiyat Mecmuası**, 16: 89-110.
- İKPO = KÖKEN, Vedat, (1998), **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, Ankara: TDK Yayınları.
- İMS = TOPARLI, Recep, (1992), **İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin**, Ankara: TDK Yayınları.
- KB = ARAT, Reşit Rahmeti, (1991), **Kutadgu Bilig I Metin**, Ankara: TDK Yayınları.
- KE = ATA, Aysu, (1997), **Nâşirü'd-Dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgüzî Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım**, Ankara: TDK Yayınları.
- KHŞ = HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (2000), **Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri**, Ankara: TDK Yayınları.
- KMNM = GEDİK, Sadi, (2010), **Baba Rahim Meşreb'in Kitâb-ı Mebde-i Nûr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Gramer-Dizin)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- LD = KARAAĞAÇ, Günay, (1997), **Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LM = ÇELİK, Ülkü, (1996), **Alî-şîr Nevâyî Leyfî vü Mecnûn**, Ankara: TDK Yayınları.
- LT = CANPOLAT, Mustafa, (1995), **Ali Şîr Nevâyî, Lisânü't- Tayr**, Ankara: TDK Yayınları.

- ME = ERASLAN, Kemal, (1993), **Alî-Şîr Nevâyî Mizânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)**, Ankara: TDK Yayınları.
- MED = YÜCE, Nuri, (1993), **Mukaddimetü'l-Edeb Hârizim Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks**, Ankara: TDK Yayınları.
- MK = KARGI ÖLMEZ, Zuhal, (1993), **Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- ML = BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, (1996), **'Alî Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi**, Ankara: TDK Yayınları.
- MM = ABİK, Ayşehan Deniz, (2005), **Meyveler Münazarası Doğu Türkçesi**, İstanbul: Seçkin Yayınevi.
- MN = AŞÇI, Ufuk Deniz, (2010), **Mirzâ Ahmd bin Mirzâ Kerîm Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım**, İstanbul: Palet Yayınları.
- MN I = ERASLAN, Kemal, (2001a), **Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)**, Ankara: TDK Yayınları.
- MSD = ERASLAN, Kemal, (1999), **Mevlâna Sekkâkî Divanı**, Ankara: TDK Yayınları.
- MZE = GÖZÜTOK, Avni, (2008), **Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr**, İstanbul: Fenomen Yayınları.
- NF = TEZCAN, Semih ve Hamza ZÜLFİKAR, (2004), **Nehcü'l-Ferâdîs Uştmağlarının Açuç Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I Metin II Tıpkıbasım**, Ankara: TDK Yayınları.
- NMŞF = ERASLAN, Kemal, (1996), **Alî-Şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimü'l-Fütüvve I Metin**, Ankara: TDK Yayınları.
- NŞ = KARAÖRS, Metin, (2006), **Alî Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb**, Ankara: TDK Yayınları.
- Sİ = TÖREN, Hatice, (2001), **Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)**, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞHD = KARASOY, Yakup, (1998), **Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞMM = FİDANCI, Mahmut, (1994), **Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ŞT = KARGI ÖLMEZ, Zuhal, (1996), **Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)**, Ankara: Simurg Yayınları.
- TA = TOPARLI, Recep, M. Sadi ÇÖGENLİ ve Nevzat H. YANIK, (2000), **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**, Ankara: TDK Yayınları.
- TZ = AL-TURK, Gulhan, (2006), **Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ZFEM = DİNÇER, Hilal, (2008), **Zakircân Furkat Eserler Mecmuası I (275-378. s.) (Metin-İnceleme-Sözlük)**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Kaynakça

- ABİK, Ayşehan Deniz, (2005). *Meyveler Münazarası Doğu Türkçesi*, İstanbul: Seçkin Yayınevi.
- ABİK, Ayşehan Deniz, (2006). *'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn. Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*, Ankara: Seçkin Yayınları.

- AL-TURK, Gulhan, (2006). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- AŞÇI, Ufuk Deniz, (2010). *Mirzâ Aḥmd bin Mirzâ Kerîm Müsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Palet Yayınları.
- ATA, Aysu, (1997). *Nâşirü'd-Dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, (1996). *'Alî Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut, (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Grammer-Metin-Dizin)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut, (2011). "Buğra Tezkiresi'nden Parçalar (Transkripsiyon-Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar-Tercüme)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 4: 431-455.
- BEŞEN DELİCE, Tuna, (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- BİLGEGİL, M. Kaya, (1963). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- CANPOLAT, Mustafa, (1995). *Ali Şîr Nevâyî, Lisânü't- Tayr*, Ankara: TDK Yayınları.
- COŞKUN, Volkan, (1996). "Özbek Türkçesinde Fiilleri Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiller", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 102: 129-139.
- ÇELİK, Ülkü, (1996). *Alî Şîr Nevâyî Leylîvü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİRAL, Abdullah, (2012). *Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür, (2010). *Eski Türkçede Fiiller*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DEMİREZ, Güneri Aysun, (2013). "Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller". *Gazi Türkiyat*, 13: 59-80.
- DİNÇER, Hilal, (2008). *Zakîrcân Furkat Eserler Mecmuası I (275-378. s.) (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- ECKMANN, János, (2003). *Çağatayca El Kitabı*, (çev. G. Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar, (2007). *Türk Dilbilgisi Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERASLAN, Kemal, (1971). "Nevâyî'nin Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Big Risalesi", *Türkiyat Mecmuası*, 16: 89-110.
- ERASLAN, Kemal, (1992). "Çağatay Şâiri Atayî'nin Gazelleri", *TDAY-Bulleten 1987*: 113-164.
- ERASLAN, Kemal, (1993). *Alî-Şîr Nevâyî Mîzânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERASLAN, Kemal, (1996). *Alî-Şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Maḥabbe Min Şemâyimü'l-Fütüvve I Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERASLAN, Kemal, (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERASLAN, Kemal, (2001a). *Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâis I (Giriş ve Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.

- ERASLAN, Kemal, (2001b). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis II (Çeviri ve Notlar)*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERBAY, Fatih, (2003). *Muhammed Bin Ahmedü 'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-metin-sözlük)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ERCİLASUN, A. Bican, (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. ve Ziyat AKKOYUNLU, (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDEM UÇAR, Filiz Meltem, (2015). *Gedâyî Dîvânü İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ERENOĞLU, Neşe, (2014). "Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Karşılaştırması Üzerine", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 24: 545-570.
- ERGIN, Muharrem, (1990). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- FİDANCI, Mahmut, (1994). *Şâh Meşreb Menâkub-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- GABAİN, A. Von, (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY-Belleten*: 1-28.
- GENCAN, Tahir Nejat, (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GEDİK, Sadi, (2010). *Baba Rahim Meşreb'in Kitâb-ı Mebde-i Nûr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Gramer-Dizin)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- GÖZÜTOK, Avni, (2008). *Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr*, İstanbul: Fenomen Yayınları.
- GÜNER, Galip, (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- GÜNEŞ, Sezai, (2003). *Türk Dili Bilgisi Tarihî Gelişim, Ses, Ek, Kelime ve Cümle Bilgisi*, İzmir: DEÜ Rektörlük Matbaası.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe, (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK Yayınları.
- ISKAKOV, A., (1974). *Kazırgı Kazak Tili-Morfolojiya*, Almatı.
- KAÇAKALIN, Mustafa, (1990). *Çiğgiz Kağan Târihi Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KARA, Funda, (2011). "Bil- Tasvir Fiilinin İşlevleri". *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 1: 1381-1397.
- KARAAĞAÇ, Günay, (1997). *Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay, (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınevi.
- KARAHAN, Leylâ, (2010). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, (1989). *Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAÖRS, Metin, (2006). *Alî Şîr Nevâyî, Nevâdirü'ş-Şebâb*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARASOY, Yakup, (1998). *Şiban Han Dîvânü (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhâl, (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

- KARGI ÖLMEZ, Zuhal, (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- KAYA, Önal, (1996). *‘Alifşîr Nevâyî Fevâidü’l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları.
- KAYA, Ceval, (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, (2008). “Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine-I”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 24-27 Haziran 2008*, Ankara (Basılmamış bildiri).
- KORKMAZ, Zeynep, (1959). “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, *TDAY-Belleten 1960*, Ankara: 107-124.
- KORKMAZ, Zeynep, (2007a). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, (2007b). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KÖKEN, Vedat, (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KUDAYBERGENOV, S. Tursunov ve C. SIDIKOV, (1980). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, I. Bölüm: Fonetika Cana Morfologiya*, Frunze: İlim Basması.
- KUT, Günay, (2003). *Ali Şir Nevâyî, Garâ’ibü’s-Sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- MERHAN, Aziz, (2008). “Özbek Dilinde Betimleyici (Deskriptif) Eylemler”, *TUBA / JTS*, 32, I: 367-383.
- MERHAN, Aziz, (2009). “Atabetü’l-Hakayık’ta Birleşik Eylemler”, *Bilig*, 49: 101-112.
- MERHAN, Aziz, (2012). “Kutadgu Bilig’de Betimleyici Eylemler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 5, 21: 196-208.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman, (2007). “Tur- Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 1: 103-110.
- ÖLMEZ, Zuhal, (2003). “Çağataycada Yardımcı Eylemler ve Deyimler Üzerine”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara: 119-133.
- SARICA, Bedri, (1996). *Allahyâr Sûfi’nin Fevzü’n-Necât’ı (İnceleme, Metin, Sözlük)*. Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- SCHAMİLOĞLU, Uli, (1988). “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988)*: 153-168.
- TAN, Ali, (2005). *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- TEKİN, Talat, (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: TDAD: 9.
- TEKİN, Talat, (2010). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- TEZCAN, Semih ve Hamza ZÜLFİKAR, (2004). *Nehcü’l-Ferâid Üstmağlarını Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I Metin II Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep, (1992). *İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtin*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep, (1998). *Harezmi Hâfız’ın Divanı İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep, M. Sadi ÇÖGENLİ ve Nevzat H. YANIK, (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÖREN, Hatice, (2001). *Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- TULUM, Mehmet Mâhur, (1997). *Özbekçe’de Tasvir Yardımcı Fiilleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- TÜRKAY, Kaya, (2002). *‘Alifşîr Nevâyî Bedâiyü’l-Vasat Üçüncü Dîvân*, Ankara: TDK Yayınları.

Filiz Meltem ERDEM UÇAR

- YAMAN, Ertuğrul, (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- YILDIRIM, Talip, (2010). *Hüseyin Baykara Divânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Hat Yayınevi.
- YILDIZ, Mustafa, (2004). *Yeni Uygur Türkçesinde Tasvir Fülleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YUDAHİN, K. K., (1985). *Kırgızko-Ruskiy Slovar; Kırgızca-Orusça Sözdük, I, II*, Frunze.
- YÜCE, Nuri, (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hârizim Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara: TDK Yayınları.
- YÜCEL, Bilal, (1995). *Bâbü'r Divânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.